

سید جمال الدین افغانی
او د ختیځ او لوېدیځ مخامختیا

لیکوال

پوهاند دوکتور سید بهاء الدین مجروح

Ketabton.com

۱۳۹۹

سید جمال الدین افغان او د ختیځ او لویدیځ مخامختیا

لیکوال: پوهاند دوکتور سید بهاء الدین مجروح

خپرونډی: مجروح فلسفي اکاډمي

د خپرېدو کال: ۱۳۹۹هـ / ۲۰۲۱م

د خپرېدو ډول: دیجیتال

ډیزاین: هارون صافی

ملا تر او همکاري: انسان خپرنیزه موسسه

یادښت:

د پوهاند مجروح د کتابونو دا مجموعه د انسان خپرنیزې موسسې په همکاري چې د مجروح د فلسفي اکاډمي اصلي ملا ترې بنسټ دی، بیاځلي خپرېږي.

www.majrooh.org

info@majrooh.org

سید جمال الدین افغاني او د ختيځ او لوېديځ مخامختيا

يادښت

په ۲۰۰۱م کال کې په افغانستان کې د نوي نظام د پيل راهيسې تر ننه پورې د هېواد د روشنفکرۍ د ډگر يوه مهمه ستونزه د نږدې ۴۰ کلنې انقطاع په پايله کې رامنځته شوې تشه ده چې په پايله کې يې زموږ د اوسني ځوان روشنفکر نسل معرفتي اړيکه د خپلو اسلافو سره شلولې ده. په بل عبارت د افغانستان نوي نسل ته چې په تېرو ۲۰ کلونو کې روزل شوی دی، تاريخ تر ۲۰۰۱ وروسته پيلېږي. دا نسل تر جگړې وړاندې افغانستان کې د توليد شوي معرفت سره ډېره لږه بلدتيا لري او له همدې امله په معرفتي ډگر کې د هېواد د د يوې معلومې او مشهودې جزيرې د بياځلي پلټنې او کشف په هلو ځلو کې سرگردانه دی. دې ستونزې ته په کتلو سره زموږ يو رسالت دا هم دی چې د يو ارتباطي پله په توگه نن له پرون سره وصل کړو.

د افغانستان نوميالی فيلسوف، شاعر او ليکوال پوهاند ډاکټر سید بهاولدين مجروح د ۱۹۲۸م ميلادي کال د فبرورۍ په ۱۲مه د کونړ ولايت د اسمار په ولسوالۍ کې وزېږېدلو او د ۱۹۸۸م ميلادي کال د فبرورۍ په ۱۱مه نېټه په پېښور کې په مرموز ډول شهيد شو.

پوهاند مجروح په فرانسه او جرمني کې د ادبياتو او فلسفې په ډگر کې د دوکتورا تر کچې زده کړې وکړې او بيا په کابل پوهنتون کې د فلسفې استاد پاتې شو او تر څنگ يې يو شمېر اداري دندې هم ترسره کړې.

د پوهاند مجروح د زده کړو منځپانگه او د ژوند اصلي رسالت د غربي فلسفي مکتبونو او د شرقي - اسلامي فلسفې څخه د يو په زړه پوري سنتېز رامنځته کول وو. مجروح د افغانستان په معاصر تاريخ کې ممکن لومړنی فيلسوف وي چې د غرب فلسفه يې د شرق د عرفان سره په گډه مطالعه کړه او او په پايله کې يې د

سید جمال الدین افغانی او د ختیځ او لوېدیځ مخامختیا

ځایي معرفت بې ساری متن تولید کړ. په بل ساده عبارت هغه فلسفي مباحث چې نوموړي د فرانسې او جرمني په پوهنتونونو کې لوستلي وو، د افغان انسان لپاره د ځایي معرفت سره پخلا او د عیني واقعیتونو په نظر کې نیولو سره بې په ساده ژبه بیان کړل.

د پوهاند مجروح نږدې ټولو آثارو په مرکز کې د نفس، ژوند او آزادۍ د اصطلاحاتو د معنا او مفهوم پلټنه ده. د بېلگې په ډول «د جبر او اختیار په ډیالکتیک» کې د بېلابېلو فلسفي بحثونو په محور کې د ځان پېژندې او انسان پېژندې تر څنګ د فلسفي مکتوبونو اړوند مباحث شامل دي چې په ساده پښتو لیکل شوی دی. د پوهاند مجروح تر ټولو مهم اثر بیا «ځانځاني ښامار» دی چې په ۶ دفترونو کې لیکل شوی دی او په فلسفي او سمبولیکه ژبه یې د انسان، ټولني او سیاست په اړه بحث کړی دی. د نوموړي په وینا ځانځاني ښامار د هر هغه بنیادم کیسه ده چې په خپل ځان کې بتان جوړوي او بیا یې عبادت کوي. په حقیقت کې همدا ښامار دی چې هر انسان یې په خپل ځان کې روزي او بلاخره یې همدا په خپل لاس روزل شوی ښامار تر ستوني تېروي.

د مجروح فلسفي اکاډیمۍ په پام کې لري چې د ۲۰مې پېړۍ ددې نوميالي فیلسوف (۱۹۲۸-۱۹۸۸) د ۹۳مې کلزې او د ۳۳م تلین په مناسبت د نوموړي یو شمېر آثار په وړیا ډول خپاره کړي. په دې آثارو کې (د جبر او اختیار ډیالکتیک)، (د ځانځاني ښامار- اژدهای خودی ۶ دفترونه)، (ناآشنا سندرې) او (سید جمال الدین و برخورد شرق و غرب) کتابونه شامل دي.

ددې آثارو د خپرولو اصلي موخه نوي ځوانانو ته د پوهاند مجروح د معرفي سربېره په روشنفکري ډګر کې د جگړې وړاندې افغانستان له روشنفکرانو سره د

سید جمال الدین افغاني او د ختیځ او لوېدیځ مخامختیا

نوي روشنفکر نسل نښلول دي. سربېره پر دې د هېواد په اوسنیو حساسو شرایطو کې پر ټولو فرض ده چې ددې پړاو ځانځاني ښاماران وپېژني. اوسمهال زموږ ټولنه د پوهاند ډاکټر سید بهاؤالدين مجروح آثارو ته تر بل هر وخت ډېره اړتیا لري.

په درنښت

مجروح فلسفي اکاډمي

لړلیک

- 8 ..... دغه اثر او لیکوال یې
- 13..... سید جمال الدین افغانی او د ختیځ او لوېدیځ مخامختیا
- د ختیځ د پوهانو له خوا د لوېدیځ پیژندنې د لومړي کانګرس په اړه یو
40..... وړاندیز
- 41..... لومړی د لوېدیځ په اړه:
- 44..... دوهم د ختیځ په اړه:
- 50..... وړاندیز:
- 53..... نوټ:
- 54..... یادډښت:
- 55..... تعلیقات
- 55..... سید جمال الدین افغانی
- 57..... ابن سینا:
- 58..... ابن رشد:
- 58..... مولانا جلال الدین بلخي:

سید جمال الدین افغانی او د ختیځ او لوېدیځ مخامختیا

- گیزو: 59.....
- فارابی: 59.....
- رنان: 60.....
- محمود طرزي: 61.....
- محي الدين انيس: 61.....
- زردبنت: 62.....
- اقبال لاهوري: 63.....
- شيخ محمد عبده: 63.....
- البرت حوراني: 64.....

دغه اثر او ليکوال يې

که په نولسمه پېړۍ کې سید جمال الدین افغاني د افغانستان تر ټولو مشهور مفکر او فیلسوف و، په شلمه پېړۍ کې دغه مقام د کونړ د یو بل سید، بهاولدین مجروح په نصیب شو.

مور او س که څه هم په دوی دواړو باندې ویاړو او د افغانستان افتخارات یې بولو، خو چې کله ژوندي وو نو د وطن پرینودلو ته اړایستل شول او یوازې هډونو یې اجازه ومونده چې د وطن خاورې ته رانقل شي.

سید بهاولدین مجروح د افغانستان د نومیالي شاعر، ادیب او سیاستمدار ښاغلي سید شمس الدین "مجروح" زوی دی، چې د ۱۹۲۸ ع کال د فبروري په ۱۲ مه د کونړ ولایت د اسمار ولسوالۍ د شینکوپک د کلي په یوه روحاني کورنۍ کې دنیا ته راغی.

لومړني تعليمات یې د شینکوپک د کلي په جومات کې سر ته ورسول او د فارسي مشهور کتابونه لکه گلستان، بوستان او سکندرنامه یې ولوستل.

څه موده وروسته له خپل پلار سره کابل ته لاړ او د د یارلس کلنۍ په عمر د استقلال د لیسې په څلورم ټولگي کې شامل شو. په ۱۹۵۰ ع کال کې د دغې لیسې د ادب او فلسفې له څانگې څخه په لومړۍ درجه فارغ او د هغه وخت د دولت له خوا د عالي تحصیلاتو له پاره فرانسې ته ولېږل شو.

له ۱۹۵۲ څخه تر ۱۹۵۸ کال پورې یې د پاریس په سوربن او بیا یې د فرانسې په مونټ پلیې پوهنتون کې خپل عالي تحصیلات د روحیاتو او

سید جمال الدین افغاني او د ختيځ او لوېديځ مخامختيا

فلسفې په څانگه کې د ماسټري په درجه سرته ورسول. په همدې موده کې يې په غربي جرمني او بریتانیا کې هم جرمني او انگلیسي ادبیات ولوستل. بهاولدین مجروح په ۱۹۵۸ ع کال کې خپل هېواد ته راستون شو او په همدغه کال د کابل پوهنتون د ادب پوهنځي استاد او بیا يې رئیس شو. په ۱۹۶۳ - ۱۹۶۴ کې يې د کاپيسا ولايت د والي په حيث دنده اجرا کړه او د ۱۹۶۴ په وروستيو کې په غربي جرمني کې د کلتوري ریيس دنده وروسپارل شوه.

مجروح د رسمي کار ترڅنگ د خپلې دوکتورا له پاره کار پیل کړ او په ۱۹۶۸ ع کال کې يې له (مونت پليې) پوهنتون څخه د ادبیاتو او فلسفې په څانگه کې دوکتورا واخيسته.

بهاولدین مجروح له ۱۹۶۹ تر ۱۹۷۲ کلونو پورې د دوهم ځل لپاره د کابل پوهنتون د ادبیاتو په پوهنځي کې استاد و او په همدې دوره کې د پوهنځي انتخابي رئیس شو.

دی په ۱۹۷۲ کې د افغانستان د تاریخ ټولني رئیس و او له ۱۹۷۳ تر ۱۹۷۹ کاله پورې يې د ادبیاتو په پوهنځي کې د فلسفې د استاد په صفت وظيفه اجرا کوله.

پر افغانستان باندې د شوروي اتحاد له يرغله وروسته پوهاند مجروح د هجرت لار ونيوله او د ۱۹۸۰ ع کال د فبروري په ۱۲ مه پاکستان ته مهاجر شو. دلته يې (د افغان اطلاعاتي مرکز) په نوم يو دفتر پرانیست چې د افغانانو د داعيې او مظلومیت اواز د نړۍ گوټ گوټ ته ورسوي.

دی که څه هم ژورنالیست او خبرنگار نه و خو د افغانستان د خلکو د

خدمت لپاره یې ژورنالیزم ته او د هیواد له حالاتو څخه د نړیوالو خبروولو ته مټې راوغښتې.

پوهاند ډاکټر مجروح د جهاد په کلونو کې د افغانستان د نظامي، سیاسي، اقتصادي او اجتماعي حالاتو په اړه شنې او تبصرې لیکلې او په نړیوالو غونډو کې یې د افغانستان د مسئلې په ارتباط خبرې کولې.

بهاوالدین مجروح د پوهنتون د استاد، لیکوال، فیلسوف او عالم په حیث ټول عمر د وطن د خلکو خدمت وکړ او کله چې په وطن بده ورځ راغله نو بیا یې هم بهتره وبلله چې له خپلو مهاجرو وطنوالو سره واوسي او د افغانستان خدمت ته ادامه ورکړي. دی تر هغې شیبې چې د ۱۹۸۸ کال د فبروري په ۱۱، د جمعې په ماښام د اسلام او افغانستان دښمنانو، د خپل کار د دفتر په دروازه کې شهید کړ، د وطن په خدمت بوخت و.

انا لله و انا اليه راجعون

افغانی سید د خپلو افکارو لیکلو ته ډیر وخت ورنکړ خو بهاوالدین مجروح، له نیکه مرغه، مور ته د خپل فکر ډیرې ملغلرې په لیکلې بڼه په میراث پرې ایښې دي. د سید جمال الدین افغانی د تاریخي نقش او مقام په باره کې د استاد مجروح دغه اثر د هغه د فکر د اېل یوه ځلانده ملغره ده.

د سید جمال الدین افغانی په باره کې ډیر کتابونه لیکل شوي دي خو دغه اثر چې اوس یې لولئ، د افغانی سید د تاریخي نقش او مقام په باره کې له ډیرو جهتونو یو کمساری اثر دی او مور ته داسې څه رازده کوي چې د نن د ستونزو په پیژندلو او حل کولو کې ورنه استفاده کولای شو.

سید جمال الدین افغاني او د ختيځ او لوېديځ مخامختيا

دغه ليکنه چې دلته يې د يوه مستقل اثر په بڼه لولئ، په اصل کې د پوهاند ډاکټر مجروح هغه مقاله وه چې په دري ژبه يې د سید جمال الدین افغاني د سيمينار لپاره په ۱۳۵۵ لمريز هجري کال کې ليکلې او ډيره موده ناچاپ پاتې وه. استاد حبيب الله رفيع ليکي: «د سید جمال الدین افغاني په دې درانه سيمينار کې د هېواد لوی عالم او فيلسوف شهيد پوهاند ډاکټر سید بهاء الدین مجروح هم، د سید د نړيوال فکر په ارتباط يوه له نوښته ډکه درنه مقاله درلوده، چې په کې د ختيځ او لويديځ د فرهنگ او تمدن سره د مقابلي او ټکر په اړوند ژوره څېړنه شوې وه، چې افغانان او ټول مسلمانان يې ځان پېژندنې ته وربلل.

تر دې سيمينار وروسته، د هېواد بحراني شويو حالاتو د افغانستان د دې لوی عالم پيشنهادي نظريات او شرفيانو ته د ځان پېژندنې درسونه د هېرېدو غېږې ته وسپارل او د دوی دا علمي او پخه مقاله د چالاسونه ته ونه رسېده او څو محدودې نسخې يې، چې د سيمينار لپاره گستر شوي وې خورې وړې او تر دوړو لاندي پاتې شوې.

ما د استاد مجروح د دې مقالې يو نقل هغه وخت په خپل ارشيف کې ساتلی ؤ، خو چې پېښور ته ولاړم هر څه رانه پاتې شول او کله چې په ۱۳۷۵ کال بېرته يو ځل کابل ته ولاړم زما غني کتابتون تس نس شوی او له منځه تللی ؤ، خو له نېکه مرغه د دې مقالې متن زما د کتابتون په محدودو پاتې شونو کې پاتې ؤ، چې ډېر ورته خوشاله شوم. د مقالې متن مې يو ځل بيا ولوست نو نه يوازې دا چې د دې لوی عالم او ټولنپوه فيلسوف وړانديز زوړ شوی نه و، بلکې تر هغه وخت نه زيات دا وخت د ځان پېژندنې او له لويو او وړو دښمنانو سره د ايډيالوژيکي مقابلي اړتيا

سید جمال الدین افغاني او د ختيځ او لوېديځ مخامختيا

زياته شوې او حتمي شوې وه، نو ځکه مې د دې لوی عالم دا وړه خو ژوره، ژوندۍ او ارزښتمنه مقاله په همغه کال د سید جمال الدین افغاني د سلم تلین او د شهید مجروح د نهم تلین په مناسبت د (افغانستان) او (تعاون) د مجلو له لارې په پېښور کې خپره کړه او په دې وسیله د مینه والو لاسونو ته ورسېده.

په ۱۳۸۵ کال کې د سید جمال الدین افغان یو سل او لسم تلین ؤ چې یو ځل بیا د ده په هېواد کې نیول کېده، نو لازم مې ویل، چې دا مهمه مقاله په کابل کې هم خپره او د مینه والو لاسونو ته ورسېږي نو ځکه مې د دې سیمینار په اثارو کې د ځانگړې رسالې په توگه نشر کړه، چې ډېر ژر یې نسخې نایابې شوې.

په ۱۳۸۶ کال کې مو، چې د پوهاند مجروح د شهادت سلم تلین ؤ، دا ارزښتناکه رساله، چې خلک پسې گرځېدل خو نه یې موندله، د مجروح فاونډیشن له لارې خپره کړه خو بیا یې هم ژر نسخې نایابې شوې.»

استاد رفیع دغه څرگندونې د ۱۳۸۸ کال په کب کې د دې رسالې د پښتو ژباړې د لومړي چاپ په سريزه کې کړې وې. په هغه وخت کې د دې رسالې پښتو ژباړه کلید موسسې خپره کړه او دا دی اوس د ژباړې متن له بیا کتنې وروسته په دویم ځل خپریږي.

صدیق الله بدر، د ۱۳۹۵ کال ژمی

سید جمال الدین افغاني او د ختیځ او لوېدیځ مخامختیا

سید جمال الدین افغاني د معاصرې نړۍ یو اسرار امېزه، په زړه پورې او له معنی څخه ډکه څېره ده. اسرارامیزه له دې کبله چې د هغه د ژوند ځینې مرحلې تر شک و تردید لاندې راځي او د البرت حوراني په وینا: ((هغه خپل ځان ته افغان وایه او دښمنان یې هغه ایرانی بولي.))

د هغه د ژوند او هڅو ځینې مهم اړخونه لکه څنگه چې لازمه ده، په کافي اندازه روښانه شوي نه دي.

د ده د ژوند د جالبوالي اړخ دا دی چې هم د ابن سینا او ابن رشد په شان یو پخوانی فیلسوف رابنکاري او هم په نوې معنا یو سیاسي مفکر. هم یې د مبارز او مجاهد ژورنالیست په بڼه وینو او هم یې د بلاغواړي (هنگامه طلب) او ماجرا جو کس په څېره کې موندلای شو.

خو هغه څه چې په ځانگړي ډول یې د سید څېره لا وځلوله او ځانگړې معنا یې وروښنله، هغه د نړۍ د تاریخ په خورا ستره پېښه کې یعنې د اسلامي ختیځ له تمدن سره د لوېدیځ د تمدن د تقابل او مخامختیا په بهیر کې د سید فعاله برخه وه.

په دې پېښه کې د سید جمال الدین افغاني دریځ د یوه تمدن پر وړاندې

د بل تمدن د تقابل دريځ و. هغه د یوه داسې ستر تاریخي بهیر استازیتوب وکړ چې لا تر ننه د تاریخ او ماضي برخه نه دی ګرځېدلی او مورن نن هم په ډېر جدي او پېچلي ډول ورسره مخامخ یو.

د سید جمال الدین افغانی د شخصیت د معنی او مفهوم د درک په اړه لږ فکر هم خامخا مور دې ته هڅوي چې د اوسنۍ نړۍ سترې فرهنگي او ټولنیزې ستونزې مطرح کړو.

که چېرې څوک وغواړي چې د سید د نړیوال شهرت علت او د هغه د تاریخي څېرې عظمت، د هغه په آثارو کې ومومي، نو ډیر به نهیلی شي او ژر به وپوهېږي چې د سید جمال الدین شخصیت د هغه په آثارو کې غایب دی. دا ټکی د سید څېره لا په زړه پورې کوي، ځکه د هغه ډېر مهم او یوازینی اثر، د هغه ژوند او د هغه دوامداره هڅې وې.

د سید افکار او نظریات د هغه په هڅو او مبارزو کې نغښتي دي. د ده افکار د ده له عملي ژونده بیل نه دي او د یوې نظري طرحې بڼه یې نه ده موندلې. مور ویلای شو چې پخپله سید او د هغه شخصیت او مبارزه پخپل ذات کې یوه خوځنده ژوندۍ مفکوره وه.

په دې باره کې چې سید جمال الدین افغانی په خپل ژوند کې څه وویل او څه یې وکړل، زیاتې خبرې شوې او ډېر اثار لیکل شوي دي. په دې اړه که څه وایم هغه به تکرار او غیر ضروري وي.

د سید شخصیت د یوه تاریخي متن نه تجزیه کېدونکی جز دی او زموږ په نظر د دغه شخصیت تاریخي معنی ډېر اهمیت او ارزښت لري، ځکه نو مور دغه شخصیت، په کلي ډول، د یوې مفکورې په حیث په نظر

سید جمال الدین افغاني او د ختيځ او لوېديځ مخامختيا

کې نيسو او هڅه کوو د هغه د شخصيت تاريخي اړخونه له دوو زاويو ولټوو:

۱- د سيد د شخصيت معنا او موقعيت د تاريخ په پس منظر کې.

۲- د دغه شخصيت معنا او مفهوم د اوسنۍ نړۍ په تاريخي متن کې.

په دې لټون کې به زموږه طريقه د تېرو او معاصرو تاريخي پېښو بيان نه وي، بلکې موږ به په لومړي قدم کې ځينې نظري اساسات مطرح کړو چې د مسلماتو او بديهياتو په ډول که يې نه منو، د کار فرضيې به يې وبولو او د هغو په مرسته به تر خپل بحث لاندې تاريخ د مهم جريان په باره کې ځينو پايلو ته ورسېرو.

زموږ د بحث څو مخکېنۍ فرضيې به د سيد جمال الدین افغاني د شخصيت او تاريخي اړخونو په اړه په لاندې ډول وي:

لومړی: تمدن او کلتور په زمان کې متحول واقعيت دی.

دویم: هغه لوی عامل چې يو کلتور او تمدن له بل کلتور او تمدن څخه بېلوي، د دوو کلتورونو او تمدنونو تر منځ د نړۍ ليدونو توپير دی.

درېیم: نړۍ ليد له پوښتنو او ځوابونو رغېدلې ذهني منظومه ده چې د فکر او عقيدې پر څو پرنسپونو ولاړه وي او ټولنه يې د ذهني او فکري اقتدار او اعتبار د سرچينې په حيث مني او د ژوند او جهان په اړه د ټولني د غړيو فردي او اجتماعي سلوک او دغه راز د فهم، ادراک او احساس طرز ټاکي او تعينوي.

څلورم: د يوه تمدن بدلونونه اساساً د هماغه تمدن د نړۍ ليد بدلونونه

دی.

پنځم: بدلون په دوه ډوله دی: تکاملي بدلون او انقلابي بدلون. تکاملي بدلون په ټوله کې تدریجي دی او انقلابي بدلون چټک او ناڅاپي. تدریجي تکاملي بدلونونه ممکن د انقلابي بدلونونو سبب شي.

تکاملي بدلون د یوه تمدن د نړۍ لید اساسات او اصول نه اغېزمن کوي، بلکې یوازې د نړۍ لید په روشونو، شکلونو او برخو کې بدلونونه رامنځته کوي، چې په نتیجه کې یې د هماغه نړۍ لید ځینې اړخونه لا پسې بشپړ او غني کېږي او حتی نور اړخونه یې، چې د زمان له شرایطو سره همغږي توب نه لري، له منځه ځي او د هغه ځای نور شکلونه نیسي.

انقلابي بدلون د یوه تمدن د نړۍ لید اصول او اساسات له منځه وړي او بل نړۍ لید یې ځایناستی کوي.

شپږم: د لویديځ تمدن د تمدن د تاریخ او په تیره بیا د معاصرې نړۍ د تمدن د تاریخ تر ټولو لویه پدیده ده. غربي تمدن او نړۍ لید یې د نړۍ په ټولو ټولنو کې د تکاملي او انقلابي بدلونونو یوازینی عامل دی. نن هر څه د همدغه نړیوال واقعیت په تناسب تعیین او تشخیصیږي.

ټولې مبارزې یا له دغه تمدن سره د مقاومت او مقابله په لاره کې دي او یا د هغه د ځینو مفکورو د عملي کېدلو لپاره کېږي او یا د مدرستانو او ریفورمستانو د متناقض چلند په بڼه دي چې د لویديځ تمدن له یوه اړخ سره مقابله کوي او بله جنبه یې مني. نن سبا به د ټولنیز او کلتوري بدلون هېڅ یو داسې واقعیت و نه مومو چې له دې چوکاټ او جوړښت نه بهر پاتې شي.

سید جمال الدین افغاني او د ختيځ او لوېديځ مخامختيا

اوس دغه پورته يادې څو مخکېنۍ قضيې په نظر کې نيسو او د هغې په رڼا کې هڅه کوو د خپل بحث اړوندې ستونزې مطرح کړو:

کېدای شي ووايو چې د اسلامي ختيځ او عيسوي لويديځ مخامختيا ، هم د ختيځوالو له نظره او هم د لويديځوالو له نظره، د تاريخ تر ټولو مهمه پدیده ده. دغه مخامختيا په دوو سترو مرحلو وپشلاى شو:

لومړۍ مرحله: چې اسلامي ختيځ تمدن د لويديځ په وړاندې په برتره او لاسبري حالت کې و.

دويمه مرحله: چې اسلامي ختيځ د لويديځ تمدن په مقابل کې په وروسته پاتې او کمزوري حالت کې و.

د سيد جمال الدين افغاني څېره د ختيځ او لوېديځ د مخامختيا په دغه دوهمه مرحله کې ځانگړې معنی او ځلا لري.

په لومړۍ مرحله کې د اسلام دين د هغه وخت په ختيځو ټولنو کې انقلابي بدلونونه رامنځته کړل او يو داسې نوی تمدن يې وړاندې کړ چې د انسان او جهان په اړه يې نوی پيغام او نوې مفکوره لرله.

اسلامي نړۍ ليد پر نويو اصولو او اساساتو ولاړه منظومه وه چې د ژوندانه ټول فردي او ټولنيز اړخونه، پوهنيز مسايل، د اخلاقو او سياست مسايل، اقتصاد او حقوق يې احتوا کول. دغه نړۍ ليد د ژوندانه لپاره نوې موخه او معنا وټاکل، د قبيلوي ټولنې په خلاف يې د فرد په اهميت تاکيد وکړ او د دولت تشکيل او د امت اهميت يې د قوم، توکم يا قبيلې د وحدت په اساس نه بلکې د اسلامي عقيدې په اساس تثبيت او تايد کړ.

د ارتقا او پرمختګ په مرحله کې له نورو تمدنونو سره د اسلامي تمدن چلند له هغه چلنده ډیر فرق لري چې اسلامي تمدن د زوال په وخت کې له لویديځې نړۍ سره وکړي.

په لومړۍ مرحله کې اسلامي تمدن په لوړ دريځ کې و، د خپل پیغام پر اهمیت او ارزښت پوره خبر او پر خپل فکري، سیاسي او نظامي ځواک ډاډه و.

په هغه وخت کې له تېرو تمدنونو یا د هغه وخت له موجودو تمدنونو سره د اسلامي تمدن چلند او مخامختیا داسې وه چې له نورو کلتورونو یې هغه څه را اخیستي وو چې د اسلامي تمدن له قدرت او انکشاف او د هغه د نړۍ لید له تکامل سره یې مرسته کوله.

هغه وخت په اسلامي تمدن کې داسې قوت و چې د بهرنیو کلتوري او فرهنگي عواملو د اغېزو په وړاندې یې له انتخاب څخه کار اخیستلای شوی.

مسلمانانو د دغه انتخاب له لارې د یونان له عقلي علومو او له هندي او آریایي علومو او هنرونو څخه ډیره ګټه واخیسته او په دې ډول یې لوی تمدن رامنځ ته کړ.

خو په دوهمه مرحله کې چې اسلامي نړۍ د لوېدیځ له تمدن سره مخامخ شوه، اسلامي نړۍ په سیاسي، اجتماعي او اقتصادي لحاظ په وروسته پاتې او کمزوري دريځ کې وه او د پردي فرهنگ په وړاندې د تیر وخت هغه د انتخاب ازادې او د پردي فرهنگ په مقابل کې د مقاومت قدرت ورپاتې نه وو. په دې مرحله کې اسلامي نړۍ دفاعي بڼه خپله کړه او د

سید جمال الدین افغانی او د ختیځ او لوېدیځ مخامختیا

اسلامي هېوادونو غربي کېدا یوه حتمي پېښه رابښکاره شوه.

د لوېدیځ د تمدن په وړاندې په دغه شاته تگ او دفاعي دریځ کې، له لویدیځ سره د مخامختیا مسئله، د مخکېنۍ مرحلې برعکس وه او داسې مطرح کېده چې: د غربي کېدلو په پروسه کې به اسلامي هېوادونه څه ډول وکولای شي چې خپل تېر دودونه او اسلامي تعلیمات وساتي؟

په لومړۍ مرحله کې، پخپله اسلامي نړۍ لید یو انقلابي نړۍ لید و او ټول هغه بهرني تاثیرات یې چې منلي وو، تکاملي بدلونونه وو او د اسلامي نړۍ لید د لازياتې بدایینې او ودې سبب شول.

په دویمه مرحله کې، اسلامي نړۍ لید د ثبات او استقرار حالت ته رسیدلی و او په نړۍ کې د داسې انقلابي بدلونونو له اغیزو سره مقابل شو چې د نړۍ لیدونو پر آرونو او پرنسپونو باندې یې شک څرگند او.

دلته لازمه ده هغه مهم ناسم پوهاوي ته اشاره وکړو چې ځینو مسلمانو لیکوالو راپیدا کړی او نن د مسلمانانو په منځ کې عام شوی دی.

ځینو اسلامي مفکرانو د ختیځ او لویدیځ د مخامختیا د دویمې دورې مسئله د مخامختیا د لومړۍ دورې په بڼه مطرح کړه او گومان یې وکړ (نن هم ډېر شمېر مسلمانان په همدې گومان دي) لکه څنگه چې اسلامي تمدن د خپلې ودې او پراختیا په پیل کې له یوناني عقلي علومو استفاده وکړه، نن هم پرته له دې چې د اسلامي نړۍ لید په اصولو او اساساتو کې تغیر راشي، کولای شي د لویدیځ له اوسنۍ ټکنالوژي او پوهنې کار واخلي.

څرنگه چې د سید افکار زموږ د بحث موضوع ده او سید د ختیځ او

لویدیځ د مخامختیا د دوهمې دورې مهمه څېره ده نو مجبوره یو چې د دغې دورې ځینو عمده تاریخي او فکري ځانگړنو ته، په لنډ ډول تم شو. که څه هم په داسې یو لنډ او کوتلي بحث کې، خامخا ځینې هغه ټکي چې د ډېرې شرحې او تفصیل غوښتنه کوي، څه نا څه مبهم پاتې کیږي.

د اسلامي ختيځ او لوېديځې نړۍ د مخامختیا دویمه دوره له عثماني دولت څخه پیل شوې ده چې د نوموړي دولت له انحطاط سره سره یې دوام کړی او نن هم په یوه بله بڼه په جریان کې ده.

عثماني سترواکي (امپراطوري) د اسلام د دین لپاره د یوه سپر په توگه وه چې د پردیو د یرغلونو په وړاندې یې هغه وساته. عثماني دولت د اسلامي تمدن د قدرت او عظمت مهم عامل و، خو په عین حال کې د اسلامي نړۍ دغه سپر یا ډال د بهرني نفوذ په وړاندې د یوه خنډ په توگه کار وکړ او اسلامي نړۍ یې د ډېرې مودې لپاره له سترو اروپایي بدلونونو او پرمختگونو لرې او بې خبره وساتله.

په اسلامي نړۍ کې، د اروپا د نویو پرمختگونو او بدلونونو په لاره کې د دغو خنډونو د رامنځته کېدو یو لوی عامل دا و چې د عثماني امپراطوري واکمنو او دولتي دستگاه د اروپا نویو افکارو او اجتماعي فلسفې ته د خپل بشپړ سیاسي اقتدار او استبدادي دولت د نظام لپاره د خطر په سترگه کتل.

په پایله کې، کله چې عثماني دولت مخ په ځور شو، د لوېديځې نړۍ نظامي او تخنیکي قدرت د تالندې او برېښنا په څېر د اسلامي هېوادونو

سید جمال الدین افغاني او د ختيځ او لوېديځ مخامختيا

پر سر راپريوت، چې د هغې ناڅاپېې صدمې له هېښتيا څخه لا تراوسه هم اسلامي نړۍ په بشپړ ډول په هوبښ نه ده راغلې.

په ۱۷مه ميلادي پېړۍ کې د عثماني دولت انحطاط، بالکل څرگند و. سلطان د ټول واک مرکز و خو له يوې خوا د دولت ناقصې او مخ په ځورې اداري دستگاه د چارو د اجرا موثريت کماوه او له بلې خوا د شپاړسمې پېړۍ له ختمېدو وروسته اکثره هغه سلاطين، چې د چارو واگي يې په لاس کې وې، بې کفايته او کمزوري کسان وو او عثماني اردو هم ورو ورو خپل نظم او اقتدار له لاسه ورکړ.

همدارنگه په دغه وخت کې سترواکي له يوه ژور اقتصادي کړکېچ سره مخ وه. د کړکېچ اساسي علت، چې د امپراطورۍ اداري کمزورتيا، هغه لا زيات چټک کړ، د لويديځ او ختيځ په لور د اروپا د نفوذ پراختيا وه. په هندوستان کې د اروپايي تجارتي مرکزونو استقرار، له بهرنۍ نړۍ سره د عثماني امپراطورۍ اړيکې گډې وډې کړې.

د امريکا کشفېدل او د مديتراني د غاړې اروپايي هېوادونو ته د سرو زرو سيلابي بهير، د امپراطورۍ پر اقتصادي وضعيت ډېر ژور اغېز وکړ او د امپراطوري په داخل کې دوو نورو پېښو کورنۍ کړکېچ لاپسې زيات کړ: يوه پېښه دا وه چې محلي قدرتونو د مرکزي دولت له کمزورۍ څخه گټه پورته کړه او لاريات خپل اختياره شول.

دويمه پېښه د وهاييزم بهير و چې د عثماني دولت شتون يې له شک او تردېد سره مخامخ کاوه. خو هغه ډېر مهم خطر چې د عثماني امپراطوري شتون يې وگواښاوه، د امپراطوري په داخل کې نه بلکې د هغې له

سرحدونو د باندې سر را اوچت کړ. دغه خطر د اروپا علمي او تخنیکي انقلاب او د لويديځ ډېرېدونکي نظامي او اقتصادي قدرت و.

د منځنيو پېړيو په پای کې او تر هغه وروسته په اروپا کې بنسټيز ټولنيز او اقتصادي بدلونونه رامنځته شول خو په دې موده کې د اسلامي تمدن په حوزه کې دغسې څه نه وینو.

د لويديځې اروپا په ځينو هېوادونو کې، په کلیسا پورې تړلی د منځنيو پېړيو فيوډالي نظام مخ په ځور شو او د صنعت او تجارت د کاروباريانو يوه نوې طبقه پیاوړې شوه. دغې بورژوازي طبقې، د سياسي قدرت او اجتماعي تسلط د لرلو لپاره پر کلیسا او عيسوي دين تکيه ونه کړه، بلکې ساينس، فلسفې او تخنیک ته يې مخ واړاوه.

له دين څخه د فلسفې بېلېدل د يوه نوي نړۍ ليد اساسات رامنځته کړل، چې د هغه په چوکاټ کې دولت وکولای شول له دين څخه جلا شي او نوې سياسي فلسفې رامنځته شوې. علوم د کلیسا د اقتدار او واک له ساحې رابهر شول او د پوهنې د ودې او پراختيا په مخ نامحدودې لارې پرانستل شوې. لنډه دا چې په اروپا کې له رنسانس څخه وروسته نوي نړۍ ليد ورو ورو د زاړه نړۍ ليد ځای ونيو.

په دې اړه له مور سره د ناسم پوهاوي يو بل ټکی دا دی چې د اسلامي نړۍ يو شمېر متفکرين، له رنسانس څخه وروسته اروپا، هماغه د منځنيو پېړيو عيسوي فيوډالي اروپا گڼي او دا انگيري چې اوس هم اسلامي نړۍ يوازې له عيسوي دين سره مخامخ ده.

عثماني دولت يعنی هغه قدرت چې په شپاړسمه پېړۍ کې او حتی څه

سید جمال الدین افغانی او د ختیځ او لوېدیځ مخامختیا

موده وروسته یې هم کولای شوی چې اروپا تر خپلې ولکې لاندې راوړي ، د ویانا ښار وگواښي او له اروپایي قدرتونو سره مساویانه وجنگېږي ، په نظامي ډگر کې له نویواختراعاتو او اکتشافاتو استفاده ونکړه او په پای کې ، د اتلسمې پېړۍ له نیمايي وروسته ، عثمانی دولت نور نو له اروپایي قدرتونو سره د مقابلي توان نه درلود .

د اروپا تخنیکي او علمي اختراعاتو او کشفیاتو په اسلامي نړۍ کې انعکاس ونه موند . مثلاً د دغې دورې په عثمانی ادبیاتو کې کوپرنیک ته د کومې نغوټې څرک نه مومو . اردو او بحري ځواک له نویو تخنیکي اکتشافاتو هیڅ گټه پورته نه کړه او په پایله کې د اتلسمې پېړۍ په نیمايي کې د اسلامي امپراطورۍ انحطاط بیخي څرگند و .

د انحطاط د دورې لومړنیو لیکوالو د هغه وخت سلطان ته بلنه ورکړه چې تېر عظمت او سترتوب بیا راژوندی کړي . دغه لیکوال دې ته هم څېر وو چې د تېرې زمانې د جوړښتونو په رغولو سره مسئله نه حلېږي او سترواکي یو بل څیز ته یعنې د دفاعي او نظامي قوت زیاتولو ته اړتیا لري . دغو کسانو له اروپا سره د مقابلي لاره یوازې د نویو نظامي تخنیکونو په زده کولو کې ولټوله . هر هغه څه چې په دغه دوره کې له اروپایي ژبو څخه په ریاضیاتو ، جغرافیې ، تاریخ او بحر پېژندنه کې وژباړل شول ، یوازې د امپراطوري د نظامي حالت او د اردو د وضعې د ښه والي لپاره وو . د عسکري تعلیماتو ښوونځي د اروپایي تخنیکونو د زده کړې په خاطر پرانستل شول .

تر دې نظامي تماس وروسته ژباړونکو او بیا ځینو سفیرانو یو ډول سیاسي

تماس هم ټینګ کړ خود دیپلوماتانو دغه نسل هم تر ډېره د مسئلې حل په نظامي فورمونو کې وکوت او فکر یې وکړ چې سترواکي باید د نوي متمرکز دولت بڼه خپله کړي او د دې کار لپاره یې لاندې څو شرطونه اړین وگڼل:

۱- د یوې نوې اردو رامنځته کول،

۲- پر ټولو نیمه خپلواکو ولایتونو، د مرکزي اقتدار د بیا ټینګښت لپاره له دې اردو څخه استفاده،

۳- د قوانینو د یوه نوي سیستم تطبیق او د مساواتو پر اصل ولاړه اداره.

د نولسمې پېړۍ په پیل کې د عثماني امپراطوري اسلامي ټولنه د یوه نوي فکري بهیر شاهد وه چې د ټولنې د (غربي کیدا) لپاره یې اصلاحات غوښتل. دغه بهیر اوږد مهال تاثیرات لرل او تاثیرات یې نن سبا لا په شدت سره احساسولای شو.

په دغه دوره کې، چې د تنظیماتو په نامه یاده شوه، د عسکري، طبي او اداري چارو نوي ښوونځي پرانیستل شول، د معارف هیاتونه اروپا ته ولېږل شول، یوه رسمي ورځپاڼه رامنځته شوه، اروپایي جامې معمولې شوې او داسې نور...

یوازې د نولسمې پېړۍ له نیمايي وروسته، د ۱۸۶۰ په شاوخوا کې، ځینو اسلامي لیکوالو او مفکرانو د خپلې نړۍ او خپلې ټولنې ځینې اساسي مسایل په تېره د سیاسي تیوري عمومي مسئله طرحه کړه او داسې پوښتنې یې بحث ته واچولې:

ښه ټولنه کومه يوه ده؟

هغه معيار چې د ريفورمونو او اصلاحاتو لارښود وي ، کوم دی؟

آيا دغه معيار د اسلامي قوانينو له اساساتو څخه استخراجيدلی شي او يا دا چې

د نوې اروپا تعليماتو او نظرياتو ته بايد مراجعه وکړو؟

آيا په عمل او نظر کې د دغو دواړو ترمنځ تناقض نشته؟

د دغه بهير لومړي نسل په يوه نسبتا آرامه فضا کې ژوند کاوه. له يوې خوا د اسلام او عيسويت ترمنځه مجادله آرامه شوې وه او له بل پلوه اروپا د استعماري عصر د يوه سياسي او ټولنيز خطر په توگه لا نه وه رانښکاره شوې. له دې کبله د دې دورې متفکرين تر ډېره حده د هغه عصر د اروپا د ليبرالي ډيموکراسي د اصولو ، علومو او فنونو د مثبتو اړخونو ليوال شول او داسې ستونزې يې مطرح کولې چې وروسته يې بيا د اسلامي نړۍ فکر بوخت وساته او د مسلمانانو د تفکر برخه وگرځېدې؛ مثلا د ذکر شوې دورې متفکرانو وويل چې د محمدي امت په منځ کې ملي ټولنې موجودې دي ، د دولت موخه په دې نړۍ او هغې نړۍ کې د خلکو هوساينه ده او د خلکو هوساينه چې د دولت اصلي موخه ده ، د تمدن په رامنځته کولو کې نغښتې ده. دوی د هغه عصر اروپا په تېره فرانسه ، د تمدن د معيار په توگه ومنله او بالاخره د اروپا د قدرت او عظمت راز يې د عقلي علومو په پرمختگ کې وليده .

دغه مسايل مطرح شول خو يوازې کم شمير کسان په دې پوهېدل چې په مطرح شويو ټکو کې ستونزې او تناقضات شته او لا زيات غور

غوږي. د بېلگې په توگه د الهي وحې اصل د انساني عقل له هغې ادعا سره، چې ځان یوازنی صحیح اساس گڼي، څه ډول پخلا کېدلای شي؟ آیا شریعت چې پر الهي علم ولاړ دی، له نویو حقوقو سره، چې د غیر الهي علم په اساساتو متکي دی، څنگه پخلا کېدلای شي؟ دغه راز دیني وحدت ته وفاداري به د ملي اتحاد له اصل سره څنگه یو ځای کېږي؟

د مخ په ځوړ اسلامي ختیځ او مخ په بره لوېدیځ د مخامختیا دوهمه مرحله هم په دوو برخو ویشلای شو: یوه برخه یې کېدلای شي د تېرايستونکې لېوالتیا برخه وېولو او بله برخه یې د مقاومت او مبارزې مرحله ونوموو.

رښتیا هم د دوهمې مرحلې د پېل په دوره کې د اسلامي نړۍ لیکوال او متفکرین د لوېدیځ د عدالت او مساواتو د آیديال لیوال شول او اروپا د عقلي علومو او تمدن زانگو ورنکاره شوه او دایې وانگېرل چې لوېدیځه دنیا یوازینی ښه ښوونکې ده او که چېرې اسلامي ټولنې د هغې شاگردې وکړي، د اروپا علوم او فنون زده کړي، د اروپا د ټولنیزې او سیاسي فلسفي اصولو ته پخپلو ټولنو کې د عمل جامه ور واغوندي، نو هم به اسلامي نړۍ له زوال او انحطاط څخه وژغورل شي او هم به لوېدیځ لیبرال او منور قدرتونه د اسلامي هېوادونو ملاتړ ته راودانگي او دغه قدرتونه به مسلمانان د منفي قدرتونو له شره وژغوري.

خو د ۱۸۷۵-۱۸۸۲ کلونو په ترڅ کې لوېدیځ خپله نوې څېره ښکاره کړه. اسلامي نړۍ په دې دوره کې په دې وپوهېده چې اروپایي ملکونه هر وخت چې یې زړه وغواړي او اراده یې وکړي د ختیځو هېوادونو

سید جمال الدین افغاني او د ختيځ او لوېديځ مخامختيا

داخل ته ورځي او تر خپلې سلطې لاندې يې راوولي. په ۱۸۸۱ کې د فرانسې له خوا د تونس او په ۱۸۸۲ کې د انگلستان له خوا د مصر نيول، د اسلامي نړۍ لپاره يو ستر تاريخي درس و. د دغو پېښو له کبله په اسلامي نړۍ کې فکري بهير هم بله بڼه غوره کړه او ډير پام دې ټکي ته واوښت چې د اروپا سلطه او غلبه د اسلامي نړۍ لپاره تر ټولو لويه خطره ده.

د اسلامي تمدن د انحطاط د احساس پخوانۍ مسئله پخپل حال باقي پاتې وه او هغه نوې ستونزې چې پرې ورزياتې شوې دا وې چې په څه ډول د لوېديځې نړۍ د بې ساري ځواک او قدرت په وړاندې مقاومت وشي؟ د بقا راز په څه کې دی؟

د ختيځ او لوېديځ د مخامختيا مسئله د تېرايستونکې لېوالتيا او فکري او نظري رابطې له مرحلې څخه تېره او د ژوند او مرگ په ډيره مهمه ستونزه بدله شوه او ثابته شوه چې د مرگ د دغه خطر اساسي عامل د اسلامي تمدن په داخل کې نه بلکې په بهر کې دی.

په ټوليز ډول د ختيځ او لوېديځ د مخامختيا په مرحلو کې د مسلمانانو فکري دريځ د مولانا جلال الدين بلخي هغه مشهور داستان را يادوي چې وايي: څو تنه په تياره کې له يوه فيل سره مخامخ شول او د هغه د بدن پر مختلفو ځايونو يې لاس تېر کړ او د خپلې محدودې مشاهدې په اساس يې فيل په بېلابېلو بڼو تعريف کړ.

لوېديځه نړۍ هغه ديو پيکره ماموت و چې مسلمانان د تاريخ په تيارو کې ورسره مخ شول او هر چا چې څه درک کړل، هماغه يې ټول واقعيت

وگانه. یوه وویل: لوېدیځ جهان یعنی عیسوي دین، چې د اروپایي هیوادونو نظامي ځواک یې قوت زیات کړی دی؛ بل وویل: لوېدیځ یعنی د ساینسي او تجربی علومو روزنځای؛ دریم وویل: لوېدیځ یعنی د فرهنگ او ادبیاتو لکه ورځپاڼې، ناول، ډرامې او تاریخ لیکنې د نویو ښو د انکشاف سرچینه؛ څلورم وویل: لوېدیځ یعنی د ولسواکي، ښې سیاسي ټولنې، عدالت، مساوات، بشري حقونو او د خلکو په وړاندې د مسوولو دولتونو ټاټوبی. بل وویل: لوېدیځ یعنی اخلاقي فساد، د عیش و عشرت زانگو، د مادیت پرستي نړۍ او له بشري احساسه پردی چاپیریال؛ او بالاخره یوه بل وویل: لوېدیځ یعنی خودپرسته او ځان غوښتونکی ځواک، د استعمار او استثمار د واکمنۍ او بادارۍ قدرت.

سید جمال الدین افغانی د تاریخ په همدې پړاو کې چې لویدیځې دنیا د استعمار منگولې په پردو وطنونو کې ښخې کړې وې او د سترو اروپایي هیوادونو صنعتي انقلاب او اقتصادي پرمختگونه پر ختیځو هیوادونو باندې د سیاسي او نظامي سلطې د ټینګولو لپاره پکار لوېدلې وو، ظهور وکړ.

سید له یوه پلوه د اسلامي ټولنو له مخ پر ځوړ حالت پوره خبر و او له بل پلوه یې پر اسلامي سیمو د تسلط لپاره د اروپایي قدرتونو د خطر فشار احساساوه. هغه پوه شو چې اسلامي نړۍ د مرګ او ژوند له ډیرې عاجلې مسالې سره مخ ده. ده فوري لاره دا لیده چې د عملي سیاست میدان ته ودانګي.

له یوې خوا د سید کرکټري خصوصیاتو، چې په اصل کې یو بیرون ګرا

سید جمال الدین افغاني او د ختيځ او لوېديځ مخامختيا

او ابجکتيف بنياد م و، هغه په واقعي نړۍ کې عملي فعاليت ته هڅاوه، او له بل لوري د وخت عاجلې اړتيا چې د لويديځ د استعماري قوتونو په مقابل کې يې د عملي اقداماتو غوښتنه کوله، سید جمال الدین افغاني ته د اوږدو فکرونو او منظم فکري پلان د تدوين فرصت نه ورکاوه.

سید جمال الدین افغاني چې په (نيچريه) نومې مشهوره رساله کې، د هغه وخت د عقلي-تجريبي علومو د مسايلو په اړه استدلال کوي، هلته د کلامي استدلال سبک او ذهني جوړښت وینو. دغه سبک د تېرو پېړيو له اسلامي علماوو سره متعلق و.

سید د داسې نظري جدلي ذهنيت له لرلو سره سره، کله چې د اروپا د نولسمې پېړۍ له دنيا سره اشنا کېږي، د خپل نبوغ په مټ د دې دنيا مسايل په عصري او مدرنه بڼه درک کوي. مثلاً هغه، له ۱۸۷۱ کاله وروسته، خپلو مصري شاگردانو ته په نارسمي تعليماتو کې ټينگار کوي چې د اروپايي قدرتونو مداخله د اسلامي نړۍ لپاره تر ټولو ستر گواښ دی. دی د دې گواښ په وړاندې د مقابله لپاره درې ټکي يادوي: يو دا چې ملي وحدت ته اړتيا ده، بل دا چې په يو سترچوکاټ کې د اسلامي ملتونو د وحدت ضرورت دی او بالاخره اساسي قوانينو ته اړتيا ده چې د وخت د خپل اختيارو واکمنو قدرت محدود کړي.

دويمه مفکوره يعنې د اسلامي نړۍ اتحاد يا پان اسلاميزم د سید جمال الدین افغاني په مبارزو او مجادلو کې ډيره مهمه وه خو کله چې د سید د مبارزو نورو اړخونو په تيره بيا په هندوستان کې د هغه فعاليتونو ته نظر وکړو، گورو چې هلته يې د هندو او مسلمان ترمنځ د ملي وحدت تبليغ

کاوه او ملت یې د ادیانو او مذاهبو تر اختلافونو پورته ګاڼه. له دې ډول چال چلند څخه معلومېږي چې پان اسلامیزم د سید جمال الدین افغاني یوازینی ستراتیژیک هدف نه و، بلکې هغه یې یوه اغیزمنه وسیله ګڼله او غوښتل یې د پان اسلامیزم په مرسته اسلامي هېوادونه راوینس او د لوېدیځ د قدرت په وړاندې د هغوی د مقاومت سبکه زیاته کړي.

که څه هم سید د اسلامي دنیا د اتحاد خبره په ماضي کې د دې دنیا نسبي یووالي ته په پام سره کوله خو سید د خپل پروګرام له نورو ټکو سره د پان اسلامیزم د مفکورې د نه پخلاینې او نه جوړښت ستونزې په نظر کې ونه نیولې. د سید د پروګرام دوې نورې مفکورې یعنې د ملي هویتونو تثبیت او سیاسي تشکېلات د نوي عصر مفکورې وې چې سید یو عمر د هغو لپاره مبارزه وکړه. پر دې سربېره سید جمال الدین افغاني د نولسمې پېړۍ د اروپا په تېره د فرانسې د افکارو تر اغېز لاندې، د گیزو له اثارو سره اشنا شو او د تمدن مفهوم یې د هغه عصر له نویو محتویاتو سره خپل کړ او د لومړي ځل لپاره یې اسلام یوازې د دین په توګه په نظر کې ونه نیوه، بلکې د اسلامي تمدن په توګه یې مطرح کړ. د تمدن د مفهوم نوې محتوا یعنې د ترقي مفهوم د افغاني سید توجه جلب کړه. گیزو «ترقي» په دوو اړخونو کې لیده:

- ۱- د ټولو خلکو د ډیر بدونکې سوکالي او هوساینې په لور ټولنیزه پراختیا،
- ۲- د فکري، ذهني او اخلاقي استعدادونو له نظره فردي انکشاف.

د گیزو په نظر دواړه ډوله پراختیاوې د انسان د وس خبره ده او ویل یې چې انسان پخپله کولای شي د خپل فکر، احساس او ذهني او اخلاقي

سید جمال الدین افغاني او د ختیځ او لوېدیځ مخامختیا

ځواک په مرسته پر نړۍ واک وچلوي او په فردي او اجتماعي چارو کې یې دغه د واک چلولو عامل انساني عقل او اراده گڼل.

سید جمال الدین افغاني چې د فرانسې د نولسمې پېړۍ دا مفکوره د اسلامي تمدن ساحې ته راکاږي، وایي چې اسلامي تمدن د همدغو خصوصیاتو لرونکی و، ځکه د دغه تمدن د اوج او اعتلا په وخت کې د پراختیا ټول اړین عوامل موجود وو، یعنې پر تعقل باورمنه ټولنیزه او فردي پراختیا، خو په ورپسې پېړیو کې اسلامي ټولنې دغه خصوصیات له لاسه ورکړل. سید په دې باور و چې د اروپا د نویو عقلي علومو په زده کړې او د اسلامي وحدت په دوباره ټینګښت سره به اسلامي تمدن وکولای شي چې خپل پخوانی عظمت او سترتوب بیا ترلاسه کړي. خو سید جمال الدین افغاني بیا هم، د نورو تېرو متفکرینو په څېر، د اسلامي نړۍ د انحطاط علتونه په سیاسي او نظامي عواملو کې لټول او له دې کبله یې سیاسي مسایلو ته ډېره توجه وکړه.

د ده فکر چې د سیاست نړۍ ته واوښت، نو د هغه وخت سلاطین او د اسلامي هېوادونو مستبد زمامداران یې د خپلو عقایدو د پلي کولو په لاره کې سترخنا و لیدل او د هغوی په وړاندې یې په مبارزې لاس پورې کړ. د بدو واکمنو په وړاندې مجادله او د ښه واکمن لټون د سید جمال الدین افغاني سرگردان او له پېښو ډک ژوند ته شکل ورکړ. ده د افلاطون په څېر ښه واکمن لټاوه چې د هغه نظریاتو ته د عمل جامه ور واغوندي، خو په دې غټ توپیر چې افلاطون د خپل جمهوریت منظمه سیاسي-نظامي طرحه له ځانه سره لرله او له سید سره د خپلو مبارزو کومه منظمه او منسجمه فکري طرحه موجوده نه وه. سید د فارابي په شان په دې فکر

کې و چې واکمن او فیلسوف سره یو کړي. دی د خپل ژوند په اوږدو کې د دې فاضله مدینې په لټه کې له ماتو سره مخ شو. د سید او واکمن ترمنځ ناسم پوهاوی له دې ځایه راولاړېده چې واکمن غوښتل د خپل سیاسي اقتدار د پیاوړي کېدو لپاره د هغه له روحاني نفوذ څخه کار واخلي، حال دا چې سید غوښتل د لویدیځ د تسلط په وړاندې د مبارزې لپاره د اسلامي ملتونو د وحدت په مقصد له واکمنه استفاده وکړي.

سید که څه هم د سیاست نړۍ ته متوجه و خو د خپلو ورځنیو مبارزو او عاجلو علمي هڅو په اوږدو کې یې دا وخت ونه مونده چې دغو دوو اساسي ټکو ته پام واړوي:

۱- د اروپا د هغه عصر سیاسي فلسفو ته توجه او د سیاسي قدرت د اساساتو د مسئلې طرحه او د ختیځ د نړۍ لید په ژورو کې د واکمنانو د استبداد او مطلق العنانیت د ریښو لټه.

۲- دې ټکې ته توجه چې د اسلامي هېوادونو واکمنانو او د هغه وخت استعماري قدرتونو پر ختیځو ټولنو د خپل واک د ټینګښت لپاره مشترکه وجه درلوده او د عامو خلکو جهل او ناداني او د هغوی مادي او معنوي فقر هغه عنصر و چې استعمار او ځایي واکمنو دواړو ورڅخه استفاده کوله.

که څه هم سید جمال الدین افغانی د سیاسي فلسفې اساسات له نوي سره طرحه نه کړل او پخپلو هڅو کې یې له ولسي غورځنگونو څخه او د لوېدیځې نړۍ په تاریخي پېښو او خصوصاً سیاسي او اجتماعي انقلابونو کې د دغو غورځنگونو له نقش څخه د اسلامي دنیا لپاره الهام وانخیست،

سید جمال الدین افغاني او د ختیځ او لوېدیځ مخامختیا

خو د دې باوجود، د ختیځ له مستبدو واکمنو سره د هغه اوږدو مبارزو، په غیرمستقیم ډول، په اسلامي هیوادونو کې د مشروطه غوښتنې او وطنپالنې نهضتونو ته سا ورکړه او په تېره بیا په عربي هیوادونو کې د ریفورمیزم او مدرنیزم د بهیر بنیادونه کیښودل شول.

په ټولیز ډول ویل کېدای شي چې هم د لوېدیځې نړۍ په بې ساریو تحولاتو کې او هم له اسلامي ختیځ سره د لویدیځ تمدن په مخامختیا کې ترټولو مهم ټکی د دین او فلسفې ټکر او تقابل و.

د دین او فلسفې ټکر او تقابل، د ختیځ او لویدیځ د مخامخیدنې په ساحه کې، د سید جمال الدین افغاني د عصر تر ټولو مهمه مساله وه چې نن هم هغومره مهمه ده. سید دغه عمده مساله په هغه لیکنه کې چې د فرانسوي فیلسوف (رنان) د نظر په مخالفت کې یې په پاریس کې خپره کړه، په څرگنده او روښانه توګه طرحه کوي.

د دغې مقالې د فرانسوي متن په یوه برخه کې، سید داسې وایي: «دینونه، چې په هره نامه یادېږي، ټول له یو بل سره ورته والی لري. د دغو ادیانو او فلسفې ترمنځ د تفاهم او پخلاینې هېڅ ډول امکانات نشته. دین انسان اړیاسي چې ایمان او عقیده ومني، حال دا چې فلسفه له دیني عقیدې او ایمان څخه د انسان د پوره یا څه ناڅه بېلېدا سبب ګرځي. هر وخت چې دین غلبه وکړي، فلسفه له منځه وږي او د دې برعکس حالت هغه وخت رامنځ ته کېږي چې فلسفه پوره برلاسي وي. ترهغه وخته پورې چې انسان موجود وي، د دین او فلسفې ترمنځ او د عقیدې او ازاد تفکر ترمنځ مجادله به پای ته ونه رسېږي؛ خو دا وېره راسره شته چې په دې سخته

مجادله کې به بریالیتوب د ازاد تفکر په برخه نه وي، ځکه عوام تعقل نه خوښوي او په تعلیماتو یې یوازې یو کم شمېر خواص پوهېدای شي. دغه راز، علم که هر څو ښکلی شي، بیا هم د انسان د پوره ارضا سبب نه گرځي، ځکه چې انسان د آیديال تېری دی او غواړي په داسې مرموزو او لرې ساحو کې پل کېږدي چې فیلسوفان او عالمان هلته د لټون وس نلري او له درکه یې عاجزه دي.»

پورته متن ځینې مثبت او منفي ټکي لري، چې له دواړو اړخونو مهم، په زړه پورې او بازرښته دی. د دغه متن لومړی ټکی، چې د متن د پیل ټکی هم دی، دا دی، چې په هغه عصر کې د ختیځ او لوېدیځ د مخامختیا ترټولو مهمه مسئله او د نننۍ عصر عمده مسئله په اخلاقي جرئت او وضاحت سره مطرح کوي، ځکه نن هم مور له همدې مسئلې سره مخامخ یو او د خپلو عمده مسایلو په طرحه کولو کې همداسې وضاحت، څرگندتیا او اخلاقي جرئت ته اړ یو.

دویم مهم ټکی په انسان کې دین او عقیدې ته د تمایل د موجودیت په باب د متن وروستی اشاره ده. سید جمال الدین افغانی په خپل دې قضاوت سره د نولسمې پېړۍ د رشنلیزم (عقل گرایی) او سیانتیزم (علم گرایی) له بهیرونو سره مخالفت کوي او یوه داسې مساله مطرح کوي چې په شلمه پېړۍ کې یې نوې معنا او نوی مفهوم پیدا کړی دی. شلمې پېړۍ د نولسمې پېړۍ سیانتیزم او رشنلیزم غندلي، سطحی یې گڼلي او په علمي لحاظ یې بې ارزښته بللي دي. د نن ورځې انساني علوم دین او عقیدې ته د انسان فطري تمایل د یوې ښکارندې او پدیدې په حیث تاییدوي. ارواپوهنه د انسان په لاشعور او عاطفي رېښو کې او بشر پوهنه د انسان په

سید جمال الدین افغانی او د ختیځ او لوېدیځ مخامختیا

کلتوري، اجتماعي او انساني ژوند کې د دغه تمایل په باب په څېړنو بوخته ده.

البته د سید د لیکنې اقتباس شوی متن دوه د بحث وړ ټکي هم لري:

لومړی دا چې سید په ډیر ډاډ سره د ازاد تفکر د شاته تگ خبره کوي. په دې اړه د ده حکم په یوه داسې قضاوت ولاړ دی چې د پخوانیو پیړیو له ذهني جوړښت سره تړاو لري. ځکه زموږ د تېرو پیړیو مفکرانو ټولنه پر دوو طبقو وېشله: د خواصو طبقه او د عوامو طبقه. دوی ته چې د ټولني حالت ثابت ښکارېده، د دغو دوو طبقو په وضعیت کې تغیر یې زړه نه لوبده. که موږ د خواصو او عوامو د دوو ثابتو طبقو دغه فرضیه ومانو، نو بې له شکه د عقیدې په وړاندې د ازاد تفکر د ماتې په اړه د سید قضاوت سم دی او که د دې مقالې د لومړۍ فرضیې د اساساتو له مخې د فرد او ټولني په اړه د بدلون او انکشاف مفهوم ومانو او په اوسني عصر کې د تعلیم او تربیې عمومیت په نظر کې ونیسو، نو د خواصو او عوامو ثابت مفاهیم خپل قاطع ارزښت له لاسه ورکوي او د عقیدې او ازاد تفکر د مجادلې مسئله په بل ډول طرحه کېږي.

دویم دا چې د انسان د میتا فزیکي تمایلاتو د فهم او شرحې په اړه د پوهانو او فلاسفه وو نیمگړتیا او نارسایي هم د غور وړ ده. ځکه که علم او فلسفه په افلاطوني او ارسطويي معنی او له هغوی نه په پیروي د لرغونو اسلامي حکماوو په معنی په نظر کې ونیسو، په دې صورت کې د سید د حکم په اړه کوم شک او تردید په ځای نه پاتې کېږي، خو که چېرته د فلسفې او نویو علومو انقلاب او د هغه انکشاف په نظر کې ونیسو او عملاً

دا وگورو او مشاهده کړو چې علوم کومې څېړنې ترسره او څه پایلې ترلاسه کوي، نو راڅرگندېږي، چې لاهم د لایتناهي په لور د علم او فلسفې لار پرانستې ده.

په لنډه توگه ویلای شو چې حضرت سید جمال الدین افغانی که څه هم د پخوانیو په سبک ذهني جوړښت درلود خو د خپل نبوغ په برکت یې، د ختیځ او لویدیځ د مخامختیا په ساحه کې، د خپل پېر ډېرې مدرنې او مهمې ستونزې بیان کړې او د هغو د حل لپاره یې یو عمر هڅه او مبارزه وکړه او د نننیو مبارزو اساسات یې طرح کړل. دی په دې پوه شو چې لویدیځ تمدن د نړۍ د تاریخ تر ټولو ستره پدیده ده او دا ممکنه نه ده چې له دې ښکارندې (پدیدې) سره مخامخ نه شو، نو په دې مخامختیا کې کومه لاره غوره کړو چې مور ختیځوال د هغې په مرسته هم د خپل ژوند فردي او ټولنیز شرایط ښه کړو او هم د خپل انساني هويت او د خپل ژوند او ټولنې معنا له لاسه ورنه کړو؟ هغه لاره چې د سید جمال الدین افغانی د مبارزو یوه اساسي موخه وه او نن هم ترټولو سمه لاره ښکاري، هماغه د ملي هويت د تثبیت لاره ده او د دې لپاره چې هم ملي هويت تثبیت شي او هم د لوېدیځ تمدن د انکشاف په لاره روان شو، د سید په فکر یو ډیر ابتدایي او اساسي شرط دا دی چې ملي ژبو ته علوم او فنون را ولېږدوو. دا مهمه عصري دنده اوس هم زموږ مخې ته پرته ده. ځینو اسلامي هېوادونو تر یوه بریده په دې لاره کې ستر گامونه اوچت کړي خو پخپل هېواد کې مو لکه څنگه چې لازمه ده، لا هم په منظم ډول په دې مهم ملي کار باندې پیل نه دی کړی.

تر سید جمال الدین افغانی وروسته، د هغه د ستر شخصیت فکري بهیر،

سید جمال الدین افغاني او د ختيځ او لوېديځ مخامختيا

محمد عبده او پيروانو يې پر مخ يووړ، خو عبده له سيد جمال الدين افغاني سره پر يو مهم ټکي د نظر اختلاف درلود، چې زموږ د بحث لپاره ارزښتمن دی او مخکې مو دې ټکي ته يو څه نغوټې هم وکړې. عبده په دې باور و چې د لوېديځ له تمدن سره د سمې او بريالۍ مخامخېدنې لپاره يوازې سياسي مبارزې او عملي هڅې کافي نه دي، بلکې تر ټولو مهمه د دې برخورد نظري طرحه او د فکري اساساتو تثبيت دی. هغه خپل اصلاحي او رفرومي پروگرام په څلورو لاندې ټکو ودراره:

۱- له فاسدو عادتونو او منفي تاثيراتو څخه د اسلام د دين تصفيه کول،

۲- د اروپا د نفوذ او د عيسويانو د بريدونو په وړاندې د اسلام دفاع،

۳- د لوړو زده کړو ريفورم،

۴- د نويو افکارو په رڼا کې د اسلام د دوکتورين بيا طرحه کول.

دغه پروگرام د مصر د رفرورمیزم او سمون پالنې په بهير کې په تېره د تعليماتو په ساحه کې مهمې اغېزې ولرلې خو د نني عصر او نيو افکارو په رڼا کې د اسلام د اجتماعي او سياسي دوکتورين د دوباره اساسي طرحه کولو پروگرام، هغه کار دی چې د مشهور شخصيت علامه اقبال لاهوري د ادعا او هڅو باوجود لا هم عملي شوی نه دی.

علامه اقبال يو هغه شخصيت و چې د داسې دوکتورين ادعا يې درلوده او تمه هم ترې کېده چې د معاصرې نړۍ د افکارو په رڼا کې به د اسلامي دوکتورين اصول په اول ځل مطرح کړای شي. ځکه هغه له لوېديځې نړۍ سره تر سيد ډير بلد و او هلته يې د فلسفې لوړې زده کړې کړې وې. له بلې خوا اقبال له اسلامي تمدن سره هم له نژدې اشنا و. خو نوموړی

د دغو مساعدو شرایطو باوجود، د فکري تناقضاتو په دام کې ښکېل شو، مثلاً د بشردوستي نازک افکار یې د جرمني فیلسوف فریدریک نیچې د « برترین انسان د قدرت هوډ » له بې رحمانه نظریې سره واخښل او صوفیانو ته یې بد وویل خو هغه لاره یې چې گومان یې کاوه د اسلامي تفکر د تجدید او نوي کولو لپاره یې موندلې ده، هماغه د عارفانو لاره وه، چې د اسلام سترو صوفیانو، تر ده پخوا، تر ده بهتره بیان کړې وه.

د یوه دانشمند په قول: « اقبال د صوفیانو اخلاق خوښ نه کړل خو د صوفیانو نړۍ لید یې د اسلامي نړۍ د نننیو ستونزو د حل لپاره یوه حل لاره وگڼله. » او له بل لوري علامه اقبال د هغه اسلام خبرې کوي چې د هغه د شاعرانه تخیل او تفکر پیداواری او د اسلام له تاریخي او واقعي دین سره تطابق نه لري.

په دې ډول وینو چې تر سید په کلونو وروسته، علامه اقبال که څه هم له لویدیځې نړۍ او اسلامي دنیا سره ښه بلد و خو:

- له اسلام څخه عندي او شخصي تعبیر وړاندې کوي.

- د اسلامي نړیوالې فکري مسئلې طرحه د متصوفینو د نړۍ لید په چوکاټ کې ځایوي.

- او د ملیت مفکوره او د ملي هویت تثبیت د کلمې په واقعي او عصري معنی په نظر کې نه نیسي.

نو ویلای شو چې اقبال د سید د فکر او دریځ په پرتله درې قدمه په شا اخلې.

سید جمال الدین افغانی او د ختیځ او لوېدیځ مخامختیا

د نننۍ نړۍ د افکارو په رڼا کې د اسلامي دوکتورین د اصولو او پرنسپونو د بیا طرحې دغه مسئله، چې د سید جمال الدین افغانی د مبارزو محور و او محمد عبده مطرح کړله او علاقه اقبال ورته حل لاره ونه مونده، بلکې لایې پسې مغشوشه کړه، نن هم په هماغه قوت او حتی په حاده بڼه مطرح ده او ژور فکر ته اړتیا لري.

د ختیځ د پوهانو له خوا د لوېدیځ پېژندنې د لومړي کانګرس په اړه یو وړاندیز

زما په گومان د سید د شخصیت غوره لمانځنه په دې کې نه ده چې ووایو په کوم ملک کې زیږیدلی او یا نه دی زیږیدلی، ځکه دغه پوښتنه او هر ډول ځواب چې ورته ورکړل شي، د هغو ستونزو په حل کې به چې سید جمال الدین افغاني عملاً طرحه کړې دي، هیڅ ډول اثر ونلري.

فکر کوم د هغه د شخصیت بڼه قدرداني دا ده چې هغه ستونزې چې سید تشخیص کړې وې او یو عمر یې د هغود حل په لاره کې هڅې وکړې او ډېر زحمتونه او مشقتونه یې وگالل او نن په لا پېچلې بڼه په خپل حال پاتې دي، بیا طرحه کړو او د حل لپاره یې خپل فکر یو څه ستړی کړو.

سوال دا دی چې: دانن مور ختیځیان په عمومي ډول او اسلامي نړۍ په خاص ډول، د لوېدیځ په اړه څه فکر کوو؟

ساده پوښتنه نه ده، شرحه او توضیح غواړي. زموږ مخکېنۍ خبرې د دې شرحې او توضیح لپاره یوه سریزه وه. مور په دې بحث کې هڅه کوو

سید جمال الدین افغاني او د ختيځ او لوېديځ مخامختيا

چې د دغو مهمو رامنځته شويو ستونزو ځينو جوړوونکو توکو ته، لنډه نغوته وکړو. له نننۍ لوېديځې نړۍ سره زموږ مخامختيا، د سید جمال الدین افغاني د مخامختيا ادامه ده، ځکه نو زموږ د نننيو مشکلاتو د واضح طرح کولو يو مهم عنصر دا دی چې د سید افکار او پر اسلامي هيوادونو باندې د دغو فکرونو اغيز په دقت سره تحليل کړو (مثلا په مصر کې د شيخ محمد عبده او د هغه پر پيروانو باندې د سید اغيز، يا په ايران کې د مشروطيت پر غورځنگ د سید د فکر اغيز وڅېړل شي او يا په افغانستان کې هغه فکري بهير تحليل شي چې محمود طرزي او وروسته بيا محيی الدین انيس او ځينې نور ليکوال ورڅخه متاثر وو).

خو دا بايد په نظر کې ولرو چې اوسنۍ ختيځه او اسلامي نړۍ د سید د زمانې غوندې نه ده. دغه راز لويديځه دنيا هم په نولسمه پېړۍ کې نه اوسي. واقعيتونه بدل شوي او اوسني مشکلات مو د هغه وخت په نسبت پېچلي شوي دي.

لومړی د لوېديځ په اړه:

د اوسني عصر د روان صنعتي او تخنيکي ستر انقلاب په باره کې ويلای شو چې په هيروشيما باندې له اتومي حملې وروسته يې د لويديځ په خاوره کې يو نوی دوران پيل کړی دی. داسې تاريخي دوره پيل شوې ده چې مخکېنۍ دورې او په تېره بيا نولسمه پېړۍ پکې د ماقبل تاريخ په شان ښکاري.

مخکې اشاره وشوه چې د نولسمې پېړۍ ساده زړيو، اصلاح غوښتونکو

مسلمانانو تصور کاوه چې که ختیځ هېوادونه پخپل مالي او ټولنیز ژوند کې د لوېدیځ تمدن ارزښتونه ومني، نو دغه هېوادونه به د لوېدیځې نړۍ د پرمختللو هېوادونو په کتار کې شامل شي او لوېدیځ روڼ اندي لیرال او عدالت پروره ځواکونه به د دوی ملاتړ وکړي، خو نن د داسې خوبونو وخت تېر شوی دی.

دوه خونړي نړیوال جنگونه او د ذروي وسلې تلپاتې خطر هغه اعتماد او ډاډ چې لوېدیځې نړۍ او ځینو بشري ټولنو د لوېدیځ پر تمدن او ارزښتونو درلوده، له منځه وړی دی. هم لوېدیځه نړۍ د خپلو کلتوري او معنوي ارزښتونو په اړه د شک او تردید ښکار شوې او هم د نړۍ نور اوسېدونکي د لوېدیځ تمدن د ارزښتونو په اړه بې باوره شوي او دا پوښتنه رامنځته شوې ده چې یو تمدن چې د خپلو معنوي او فرهنگي ارزښتونو په مټ د ځان د تباهي مخه نه شي نیولای نو له هغو ملتونو سره به څه مرسته وکړي چې د دوی پیروي کوي؟ بله پوښتنه دا ده چې دغه تمدن به په خپلو ارزښتونو، پرنسپونو او خپل نړۍ لید کې خامخا کوم اساسي عیب لري چې که څه هم د بشر په تاریخ کې د تغییر تر ټولو ستر امکانات ورسره دي خو په عین کې حال کې یې د تخریب تر ټولو بورنونکي وسایل ایجاد کړي دي؟ د دې ښکلې او خوږې مېوې په منځ کې باید کوم وژونکی چینجی وي او دا چینجی باید وپېژنو!

د شرق او غرب واقعیت هماغسې نه دی لکه په نولسمه پېړۍ کې چې و. اوس پخپله د لوېدیځې نړۍ تمدن د ختیځ او لویدیځ په بلاکونو ویشل شوی دی. دغه دواړه بلاکونه له یو بل سره په ټکر کې دي، متضادي ایديولوژۍ لري، او د ژوند طرز او اجتماعي - اقتصادي نظامونه

سید جمال الدین افغاني او د ختیځ او لوېدیځ مخامختیا

یې بېل دي. له بلې خوا د دوی د ټکر ساحه یوازې کوچینی اروپا نه بلکې ټوله نړۍ ده او په دې منځ کې د اسلامي ختیځ او عیسوي لویدیځ مخامختیا، یوه زړه، کوچینی او بې معنا مساله ښکاري.

خو سره له دې هم د لوېدیځ د واقعیت بله جنبه دا ده چې د دغو بلاکونو ترمنځ د ټولو ایډیالوژیکي اختلافونو او تضادونو سرچینه فکري او شعوري ده. هغه څه چې دغه دواړه لوري سره نږدې کوي او د هغوی د ژوندانه بڼه، د فکر بڼه او د فهم بڼه ټاکي او د هغوی د نړیوال قدرت او ثروت سبب یې بللای شو، یوه واحده او مشابه اقتصادي بېخنا ده او دې بېخنا په ډیر پرمختللي ساینس او ټکنالوژي ولاړ صنعت رامنځته کړی دی. د لوېدیځ د دغه متناقض واقعیت په وړاندې د خپلې نړۍ موقعیت څرنگه پېژندلی او درک کولای شو؟ که هغه ختیځ او هغه لوېدیځ ته په پټو سترگو د ترلتیا دریځ او له هغوی نه ږنده پیروي یوې خواته پرېږدو، یوازې به دوی لارې په مخ کې ولرو: یا دا چې د ختیځ او لویدیځ زوړ تضاد هېر شي، ننني ختیځ او لویدیځ بلاکونه د یوه واقعیت په توګه ومنل شي او هغه ټولني، چې نه په هغه پورې تړلي دي او نه په دې پورې، د درېیمې نړۍ په نامه ونوموو او درېیمه نړۍ د همدې معیار په بنسټ د خپلو ټولنو په منځ کې، خپل ښی اړخ او کپن اړخ له یو بله تشخیص کړي؛ او یا دا چې: پر ساینس او ټکنالوژي د ولاړ صنعتي اقتصاد بېخنا، چې د سترو لوېدیځو هېوادونو د بډایتوب او ځواکمنتوب اساسي عامل دی، معیار وګرځوو، نو هغه ختیځ او هغه لوېدیځ یو واحد واقعیت ګڼلای شو چې په دې صورت کې د ختیځ او لوېدیځ زوړ تضاد یو ځل بیا نوې معنی خپلوي، خو په دواړو صورتونو کې پایله یوه ده. د زاړه ختیځ او

لوېديځ د تضاد په صورت کې او يا د درېيمې نړۍ د ننني واقعيت په صورت کې مور مجبور يو له لوېديځ سره په ټوليزه توگه او يا د هغه له دوو متضادو لوريو سره د جلا فکر او نظر له اړخه مخامخ شو.

د فکري او نظري اړخ خبره مو ځکه وکړه چې زمور اقتصادي او ټولنيز ټکر او مخامختيا له ډېر وخته (له ۱۵۰ کلونو زيات) جريان لري، خو تراوسه په دې نه يو توانيدلي چې د دغه ټکر فکري او نظري اساسات ځانته څرگند او روښانه کړو.

دوهم د ختيځ په اړه:

ويلای شو چې د ختيځ په ټولنو کې فکري او ذهني واقعيت له اجتماعي او اقتصادي واقعيت سره ډير ناندېوله شوی دی. مطلب دا چې فکري او ذهني واقعيت د اقتصادي او اجتماعي واقعيت په نسبت خورا وروسته پاتې دی او د دغو دوو واقعيتونو تر منځ واټن ورځ په ورځ ډير پري. د دې ناندېولي وجه دا ده چې لويديځ د سيلاب په شان په ختيځ ورغلی دی او د ختيځ اجتماعي، اقتصادي، سياسي او کلتوري جوړښتونه يې له کوم جدي مقاومت تر اغيز لاندې راوړي دي، خو د هغو متضادو فکري اساساتو او نړۍ ليدونو د ټکر مشکلات مطرح نه شول او شرقي متفکرانو د نړۍ ليدونو د دغه ټکر په رڼا کې خپل نړۍ ليد او د هغه اصول او پرنسپونه په جدي ډول تحليل نکړل او ژور غور يې ورباندې ونکړ. ځکه خو فکري او نظري مشکلات په خپل حال پاتې دي.

ذکر شوي ناندېولي او بې توازي، کېدای شي په لاندې دوو مثالونو کې

یو څه روښانه کړو:

زمور بزگر له نویو کرنیزو ماشین الاتو څخه کار اخلي خو د ماشین حرکت د ده په نظر یوه معجزه ده او د بدو سترگو په وړاندې دم او دعا ته مخه کوي او دې ته یې پام نه دی چې د ده ذهني جوړښت په داسې نړۍ لید ولاړ دی چې علمي اختراع او د ماشین تولید ناممکنه ګرځوي. که نه نو ده پخپله باید ډیر مخکې لا دغه ماشین جوړ کړی او د پردی مخترع او تولیدوونکي له احتیاجه باید راوتلی وای. د مسئلې پیچلتیا دلته ده چې د دغسې ذهني جوړښت لرل او له پرمختللیو تخنیکي آلاتو کار اخیستل، ټولنه تر پخوا لا زیاته د ماشین د مخترع او تولیدوونکي په وینځې او نوکړې باندې بدلوي.

دغه شان زمور اداري مامور د نوي سبک په اداري چوکاټ کې په کار بوخت دی، خو نه د سیاسي فلسفې له فکري اساساتو او د هغې له عقلي پرنسیپونو خبر دی او نه د لرغونې شرقي ادارې د سبک له طرز سره د ادارې د نوي سبک توپیر په نظر کې نیسي، او له دې کبله په یو بې روحه بیروکراته موجود بدلېږي.

لنډه دا چې: اقتصادي او ټولنیزو بدلونونو د یوې طبیعي پېښې یا حادثې په څېر جریان موندلی او د دغو بدلونونو په پیل او یا جریان کې کومې ارادي او شعوري واضحې طرحې ونډه نه ده لرلې. له دې کبله اجتماعي او اقتصادي پدیدې خپل حتمي طبیعي حرکت ته ادامه ورکوي، خو څرنگه چې فکري مخامختیا ته اړتیا نه ده احساس شوې نو ناانډولې ورځ په ورځ زیاته شوې ده. فکري او نظري مسایلو ته دا رنگه بې پامې د دې

سبب کېږي چې دغه ټولني د لويديځ د مرييتوب زنجير پخپل لاس خپلې غاړې واچوي او لويديځ ته يې احتياج ورځ په ورځ زيات شي. دغه ټولني متوجه نه دي چې يوازې فکري انقلاب او ذهني انکشاف انسان ته دا قدرت ورکوي چې له تخنيکي او اقتصادي وسايلو د خپلې حقيقي ازادي لپاره استفاده وکړي.

د ختيځ په اړه بل ټکی دا دی چې ملي واقعيت د شلمې پېړۍ يوه ډيره مهمه ښکارنده (پديده) ده. د استعمار په خلاف مبارزو کې او د استعماري قدرتونو له وتلو وروسته په دريمه نړۍ کې ملي هويتونه لا زيات تثبيت شوي او د ټولنو د سياسي او اجتماعي ژوند په برخليک کې يې په سيمه ايزه او نړيواله کچه، اساسي نقش لرلی دی. ان هغه نظامونه چې ځانونه انتر ناسيوناليسټ او تر ملت ورهاخوا بولي، عملا په ملي واقعيت کې ايسار دي. سید جمال الدین افغانی د دې مدرنې مفکورې ارزښت ته په واضح ډول متوجه شو خو تر ننه پورې مو د ملي هويت په باره کې علمي بحث نه دی کړی او د دغه هويت فکري او نظري اساسات مو نه دي ايښي. ځکه خو د ملي هويت او واقعيت احساساتي او عاطفي اړخ د هغه تر فکري او عقلي اړخ پياوړی دی او همدا وجه ده چې د اوسني وخت دغه ستر واقعيت د توکميزو يا ديني باورونو په خم کې ورنګول شي او يا د پخوانو وختونو د امپراطوريو د احيا لپاره په هڅو کې پټ شي او په دې ډول يې مترقي ماهيت او د ولسي نهضت خصوصيت ورک او ختم شي.

زموږ نننی ټولنيز ژوند په دوه ډوله بهيرونو کې د خوځښت په حال کې دی، يو يې د ملي هويت د تثبيت په لاره کې هڅه ده او بل يې لوېديځ

سید جمال الدین افغاني او د ختيځ او لوېديځ مخامختيا

کېدو ته ليوالتيا ده. دا دويم يې هم د شلمې پيړۍ يوه بې سارې ښکارنده ده. د لوېديځ د تمدن له حوزې بهر په ټولو ټولنو کې ټول اقتصادي، ټولنيز، فرهنگي او سياسي تغييرات او بدلونونه يوازې او يوازې يو لوری لري او بس: ټول د لوېديځ کېدو پر خوا روان دي، خو د لوېديځ کېدو دغه هدف که د خپلو وروستيو پايلو په رڼا کې وگورو نو يو متناقض هدف دی، ځکه لوېديځ کېدل په پای کې له ځانه پردي کېدل او خپل فردي او ټولنيز هويت له لاسه ورکول دي. ځکه نو ختيځه ټولنه او ختيځ انسان له ځانه د پردي کېدو دغه حرکت يا د ملي هويت د مفکورې په وسيله او يا د ديني عقيدې په ذريعه جبيره کوي، خو د دغو دواړو جبيره يې عکس العملونو عيب او کمزوري په دې کې ده چې غيرشعوري او له عقلي اساساتو خالي دي.

د لوېديځوالو د برتري او قدرت ستر رمز په دې کې دی چې هغوی د ځمکې پر مخ د تفکر او تعقل په مټ باداري او واکمني کوي. د اسلامي نړۍ اسلامي ملتونه که څه هم په خپل فردي او ټولنيز ژوند کې د لويدیځ پيروي کوي او د لويدیځ د ساينس او ټکنالوژي له وسايلو کار اخلي خو په څنگ کې يې د انتقادي عقل او ازاد تفکر ځواک نه روزي. د دې نيمگړتيا پايله مرييتوب او غلامي ده. يعنې د دې پرځای چې د لوېديځې نړۍ تخنيکي وسيلې او اجتماعي او کلتوري بڼې زموږ تر واک او ادارې لاندې وي، موږ به د دغو وسايلو او بڼو تر امر لاندې يو او پخپل دې مرييتوب سره به د نړۍ د دغه بادر برلاسي لا پسې پياوړې کړو او لا زيات به له خپل ځانه پردي شو.

په تيرو تقريبا پنځوسو کلونو کې د اسلامي ختيځ په هېوادونو کې يوه بله

مهمه پدیده په لوېديځ سبک د بنوونې او روزنې وده او پراختیا ده. نن یو زیات شمېر ختیځوالو یا د خپلو هېوادونو په عصري بنوونځیو کې او یا د لوېديځو ملکونو د لوړو زده کړو په ادارو کې علوم او فنون زده کړي دي او د لوېديځ د فرهنگ او تمدن په اړه نسبتاً ژور او دقیق معلومات لري، خو د ختیځو ملکونو د عصري تعلیمي ادارو د تامل وړ خصوصیت دا دی چې په هېڅ یو هیواد کې دا هڅه نه ده شوې چې د نویو او زړو تعلیماتو ترمنځ پل رامنځته کړي او یا کومه اړیکه ټینګه شي. له بلې خوا، زړې مدرسې اوس هم ژوندۍ دي او له نویو تعلیمي ادارو سره له کومې اړیکې پرته، په خپله تړلې او محدوده حلقه کې کار ته دوام ورکوي او یا دا چې دغه مدرسې له منځه تللي دي او نویو تعلیمي مرکزونو له زړو تعلیماتو سره له رابطې پرته او بې له دې چې د ختیځ په کلتور او تمدن کې ریښه او سابقه ولري، کار پیل کړی دی او څو نسلونه یې روزلي دي. دې بې ارتباطي او جدایي د نویو تعلیم یافته وو په روزنه کې دوې منفي پایلې لرلې دي:

۱: څرنگه چې دغه تعلیم یافته یو مخ د غربي سبک د زده کړو تر اثر لاندې راغلل نو تر ډیره حده یې د لویدیځ په وړاندې انتقادي روحیه له لاسه ورکړه.

۲: څرنگه چې پر خپل کلتور، تمدن او خپلې ژبې په کافي اندازه مسلط نه شول نو د خپل هیواد په پرمختګ کې او د خپلې ژبې په غوړېدو کې یې خلاقه او ابتکاري ونډه وانه خيستله.

د لویدیځ طرز تعلیم یافته وو دغه لومړني نسلونه او کهولونه تر ډیره حده

بې شمېره ونو ته ورته دي.

له بلې خوا زموږ په ټولنو کې د پخوانو شرقي مدرسو د طرز ادبيات او پوهان هم لا تر اوسه شته دي. که څه هم د نن ورځې تعليمي او فرهنگي چاپيريال به په آينده کې په غالب گومان دغه ډول پوهان او عالمان ونه روزي خو حقيقت دا دی چې تر اوسه پورې همدغه ډول پوهانو او ادبياتو د خپلې ژبې او فرهنگ په وده او انکشاف کې فعاله او خلاقه ونډه لرلې ده. همدغو کسانو زموږ ژبې، ادب او تاريخ ته کار کړی دی او د خپل نبوغ او استعداد په مټ يې تر ډيره حده له نويو علمي طريقو او تخنيکونو استفاده کړې ده. خو څرنگه چې له لويديځو علومو، ژبو او کلتور سره په کافي اندازه اشنا نه وو نو علمي او کلتوري کار يې خامخا محدوديتونه لرلي دي. د دوی متناقض موقف د همدې محدوديت نتيجه ده، يعنې دوی په خپله علمي، انتقادي روحیه کې د «يو بام او دوه هوا» له پرنسپه کار اخيستی دی. په دې معنا چې د لويديځ په مقابل کې انتقادي دريځ لري خو د انتقادي تفکر همدغه معيارونه د ځان په برخه کې نه کاروي.

دا دوه ډوله روڼ اندي يعنې نوی تعليم يافته او پخوانی عالم د يو بل خلاف دي. نوی تعليم يافته د لوېديځې نړۍ په اړه په يو څه پوهېږي، خو د لويديځ په وړاندې له انتقادي روحيې کار نه اخلي، د خپل کلتور او فرهنگ په باب کافي معلومات نه لري خو د هغه په وړاندې يې دريځ انتقادي دی. د دوی برعکس د زاړه سبک عالم د لوېديځې نړۍ په باب معلومات نه لري خو د لويديځ په وړاندې له انتقادي روحيې کار اخلي. دی پر خپلې ژبې او خپل فرهنگ تسلط لري، مگر په انتقادي نظر ورته

نه گوري.

پورته ذکر شوي خصوصیات نسبي دي او کلیت نه لري.

نن ورځ له نیکه مرغه په شرقي او اسلامي هیوادونو کې د نوي او پخواني سبک گڼ شمیر عالمان شته چې هم صاحب دله دي او هم د نظر څښتنان دي. دوی د خپلو ټولنو د اوسنو او پخوانو مشکلاتو په اړه معلومات لري او له بلې د جهان مشکلات ورښکاري او د خپلو هیوادونو او ټولنو په باب او دغه راز د انسان او جهان په باب تشویشونه او اندیښنې ورسره دي. دوی هم پر ځان او هم پر نورو انتقادونه لري. په اسلامي نړۍ او شرقي نړۍ کې د دا رنگه گڼ شمیر صاحب دلو او صاحب نظرو عالمانو شتون ما ته جرات راکوي چې د خپلو دغو ټولو خبرو اصلي مقصد بیان کړم او یو وړاندیز ولرم.

وړاندیز:

مور د اوسني ختیځ خلك تربل هروخت زیات له لوېدیځ تمدن سره ژورې او پراخې فکري او نظري محاسبې، تصفیې او یو علمي انتقادي چلند ته اړ یو.

داسې صحیح علمي چلند به د گڼو مهمو علمي پایلو په جمله کې یوه اساسي پایله ولري. مور به د هغه په لړ کې وکولای شوو خپله ټولنه او تمدن او خپل ټولنیز او فرهنگي هویت په دقیقه او څرگنده توگه درک کړو او دا به یو ډېر ستر خدمت وي چې مور به یې د خپلې نړۍ د فرهنگ

سید جمال الدین افغاني او د ختیځ او لوېدیځ مخامختیا

او اجتماع لپاره ترسره کړو. ختیځه نړۍ اوس اوس ډېر شمېر داسې پوهان لري چې کولای شي دغه مهم کار په بڼه توگه ترسره کړي.

لوېدیځو پوهانو د ختیځې نړۍ په اړه زیاتې مطالعې او څېړنې کړې دي. کابو له اتیا کلونو راپدېخوا یو نړیوال کانګرس، د ختیځ پېژندنې د کانګرس په نامه، تر وروستیو کلونو پورې، د نړۍ په سترو ښارونو کې جلسې جوړولې او ما چې د دغه کانګرس په څو جلسو کې گډون کړی دی، تل مې روحي او ذهني نارامي احساس کړې ده. د دغې نارامۍ د احساسولو علت په دې کې و چې لیدل مې ډېری ختیځ پېژندونکو ختیځ د لرغونو اثارو د موزیم، د بشرپېژندنې د لابراتوار او د ژبو او کلتوري، اجتماعي جوړښتونو د پرو او زړو بڼو د ساتنځای په څېر په نظر کې نیوه او ختیځ انسانان یې بس هسې د پوهنې د موضوع او یو بیځانه شي په توگه مطالعه کول. دوی د دغه بې روحه شي په اړه نظرونه ورکړي، قضاوتونه کړي او حکمونه صادر کړي دي. اوس هغه وخت رارسیدلی دی چې ختیځوال یوازې د پوهنې موضوع نه وي، بلکې پخپله د پوهنې په فاعل بدل شي او نور نو یوازې د یوه څیز په توگه مطالعه نه شي، بلکې پخپله د یوه شخص په توگه ځان مطرح کړي او د تفکر په ساحه کې د ځان او جهان په اړه رغنده ونډه واخلي. دوی باید د هغه څه په اړه چې لوېدیځوالو د نړۍ په اړه ویلي او د هغه څه په اړه چې د ختیځ او ختیځوالو په اړه یې ویلي او وایي یې، بالاخره خپل نظر ورکړي، قضاوت دې وکړي او حکم دې صادر کړي. دوی دې د یوه عقلي او فکري شخصیت په توگه د انسانیت او علم په نړۍ کې قدم واخلي.

ځکه نو لازمه ده چې د اسلامي نړۍ او د ختیځ پوهان او متفکرین په

لومړي ځل سره راټول شي او د (لویدیځ پېژندنې د نړیوال کانګرس) لومړنۍ علمي غونډه دې جوړه کړي او په دې علمي غونډه کې دې دا رنگه موضوعات تر بحث تر لاندې ونیسي:

- د ختيځ او لوېديځ فلسفي مخامختيا او د نړۍ لیدونو د ټکر ستونزې،
  - د لویدیځ د فلسفو په وړاندې د ختيځوالو نړۍ لیدونه،
  - غربي ساينس او ټکنالوژي او اساسات يې او د ختيځ او ټولې نړۍ لپاره يې ارزښت او معنا،
  - د لوېديځ ټولنيز، سياسي او فرهنگي جوړښتونه او د نړۍ او ختيځ لپاره د هغه ارزښت او معنا،
  - انټروپولوژي او ټولنيز علوم، د لوېديځ او ختيځ لپاره د هغو معنی او مفهوم
  - ختيځ پېژندنه او په لوېديځ تمدن کې د هغې نقش، د ختيځ د تمدنونو په پېژندنه کې د هغې معنا او ارزښت،
  - لوېديځ کلتور او ادبيات، په ختيځو ادبياتو کې د هغو معنا او اغېزې.
- او داسې نور ګڼ موضوعات چې بايد مطالعه او تحليل شي.

د داسې يوې غونډې د کوربه توب لپاره به هر ختيځ هېواد په تېره اسلامي هېواد مناسب وي خو زما په نظر د دا رنگه يوې سترې علمي او فرهنگي غونډې د لومړنۍ جلسې لپاره تر ټولو مناسب ځای افغانستان دی، هغه هېواد چې د اسيا زړه دی، هغه هېواد چې د سترو تاريخي او کلتوري بهیرونو مرکز، د اتصال کړۍ او د تګ راتګ څلور لاره و.

سید جمال الدین افغاني او د ختيځ او لوېديځ مخامختيا

زردنبت له همدغه ځای نه نړۍ ته پيغام ولېږه، بودېزم له خپلو فکري او هنري ارزښتونو سره همدلته وده او پراختيا ومونده او له دې ځای نه يې مرکزي اسيا ته لاره وکړه، يوناني تمدن همدلته له ختيځ او ختيځې روحيې سره خلاق چلند ترسره کړ، کوشاني تمدن په همدې خاوره کې وځلېد او اسلامي تمدن په همدې ځمکه کې د هنر او ادبياتو شاهکارونه رامنځته کړل او بالاخره همدغه هېواد و چې د لوېديځ د استعماري قدرت په وړاندې يې مقاومتونه او مبارزې وکړې او نن پکار ده همدغه هېواد، چې د سید جمال الدین افغاني ټاټوبی دی، له لوېديځ تمدن سره د ختيځې نړۍ د علمي او فکري مخامختيا زمينه برابره کړي.

باور دی چې زموږ ځوان جمهوري نظام به، چې نوی او ستر تاريخي رسالت يې په غاړه اخیستی او د مرکزي اسيا د تمدنونو په بنسټ اېښودنه او وده کې يې زموږ د هېواد پرېکنده کلتوري نقش په نظر کې دی، د لوېديځ پېژندنې د لومړي کانگرس ستر وياړ زموږ د هېواد په برخه کړي او له دې نوي علمي او فرهنگي جريان سره به دغه لرغوني هېواد ته نوی فرهنگي ژوند وېښي.

نوټ:

که دغه مفکوره د سید جمال الدین افغاني د شخصیت د نمانځنې د نړيوال سيمينار د غړو خوښه شوه نو وړاندې به وکړم چې د دې مفکورې پر علمي او نظري طرحه باندې د لاسيات غور لپاره دې د افغان پوهانو او د دوستو هيوادونو د پوهانو يوه مشترکه کمیټه وټاکل شي چې لازمی فيصلې وکړي.

یادډښت:

متاسفانه د مقالې په اصل کې انگلیسي ماخذ او لاتین نومونه له تایپ څخه پاتې شوي دي او مور ونه توانېدو چې دغه نیمګړتیا رفع کړو.

پای

تعلیقات

سید جمال الدین افغاني

جمال الدین د سید صفدر زوی و. په ۱۲۵۴ ق ۱۸۳۸ میلادي کال د کونړ په اسعد اباد کې وزیرېد.

د سید جمال الدین افغاني کورنۍ د کونړ په اسعد آباد کې اوسېدله خو د امیر دوست محمد خان په وخت کې د ځینو ستونزو له مخې د هغه په امر د سید پلار له کورنۍ سره کابل ته راغی او دلته مېشت شو.

سید جمال الدین افغاني په اووه کلنۍ کې په خپل کور کې د دودیزو علومو په زده کړه پېل وکړ. دی ډېر هوښیار و او په لږ وخت کې یې د نړۍ د وخت دودیز علوم ټول زده کړل، ان چې استادانو یې هم له نبوغ او فکر څخه گټه اخیستله.

افغان سید په اتلس کلنۍ کې صرف، نحوه، معاني، بیان، نوی او زوړ تاریخ، تفسیر، حدیث، فقه، اصول، عقاید، کلام، منطق، ریاضی، هندسه او طب ختم کړل. ده له ډېرې څیرکۍ او قوي ذهن سره پراخه مطالعه هم کوله او د ژوند په مختلفو برخو کې یې د خلکو د ویستیا او هوساینې له پاره یو نوی نظر او پیغام وړاندې کړی، چې دا د ده د نبوغ ښه بېلگه او د فکري ځواک څرگنده ښه گڼل کېږي. ده د خپلې بې سارې پوهې په برکت د نړۍ ډېر هیوادونه وینس او د ژوند په رښتینې معنی پوه کړل.

سید کابل ته تر تگ مخکې په کونړ کې له سید فقیر بادشاه څخه دیني او عربي علوم زده کول او په کابل کې یې بیا د گذري په جومات کې له لویو پوهانو څخه لوست کاوه. د وخت په تیرېدو سره یې پر دې زده کړو قناعت ونه کړ او د پوهې مینې تر هنده ورساوه.

سېد جمال الدین افغاني په ۱۸۸۵ میلادي کال کې د پان اسلامیزم غورځنگ په جوړولو بریالی شو. د علامه نظریه او مبارزه په دوو اصولو (اسلامیت) او (افغانیت) ولاړه وه.

سید لومړی هند ته لاړ، خو انگرېزانو له هغه ځایه و ایست. بیا مصر او ورپسې ترکیې ته لاړ. په ترکیه کې د هغه هیواد د صدراعظم په غوښتنه د پوهنې او معارف د وزارت د مجلس غړی و ټاکل شو. سید له ترکیې څخه مصر ته لاړ او هلته یې نهه کاله د الازهر په اسلامي مدرسه کې د استاد په توگه دنده تر سره کړه. په ۱۸۷۹ میلادي کال کې له هغه ځایه وتلو ته مجبور شو او بېرته هند ته روان شو. خو انگرېزانو ډېر ژر مجبوره کړ چې له هنده څخه ووځي. له هغه ځایه لندن ته لاړ او هلته یې د (

سید جمال الدین افغاني او د ختيځ او لوېديځ مخامختيا

ضياءالخافقين) په نامه يو اخبار پيل کړ او له هغه ځايه فرانسې ته لاړ او هلته يې هم د عروۍ الوثقی په نامه د يوه اخبار خپرول پيل کړل. اخبار يې د فرانسې حکومت بند کړ او له هغه ځايه څخه ترکې ته لاړ.

سید په ۱۸۹۷ ميلادي کال د مارچ په اتمه نېټه د سرطان د ناروغۍ له امله وفات شو او په ترکيه کې ښخ شو، چې وروسته بيا په ۱۳۲۳ هجري لمريز (۱۹۴۴ ميلادي) کال کې د ده تابوت، د ترکې د حکومت په موافقه کابل ته راوړل شو او د کابل پوهنتون په زړه کې په شاندارو مراسمو سره ښخ شو.

ابن سینا:

ابوعلي سینا په درې سوه اويا هجري قمري کال په بخارا کې دنيا ته راغی، خو پنځوس کاله يې ژوند وکړ او په همدان کې وفات شو. دی د ابونصر فارابي غوندي د اسلامي تمدن د زرین دوران ډير لوی مفکر او فيلسوف بلل کيږي. د ابن سینا پلار، عبدالله، د افغانستان د بلخ اوسېدونکی و او نوح ساماني په زمانه کې بخارا ته کوچېدلی و.

د ده اکثره ليکنې له فلسفې او طب سره تعلق لري. په فلسفه کې «الشفاء» او په طب کې «قانون» د ابن سینا مشهور آثار دي.

ابن رشد:

محمد بن احمد بن رشد اندلسی، په ۱۱۲۶ میلادي کال په اسپانیا کې زېږېدلی او په ۱۱۹۸ میلادي کې مړ شوی دی.

علامه ابن رشد د خپل پېر په ټولو علومو لاسبری و. په رنځپوهنه کې د جالینوس ټول علم ده خپل کړی و. د ده فلسفه د ارستو د فلسفې شننه او لنډیز و. ابن رشد هڅه وکړه چې د ارسطو فلسفه او اسلام سره پخلا کړي.

مولانا جلال الدین بلخي:

مولانا جلال الدین محمد بلخي د سلطان العلماء بهالدین زوی د ۶۰۴ هجري قمري کال د ربیع الاول په شپږمه د افغانستان په بلخ کې زېږېدلی دی. په نهه کلنۍ کې له پلار سره قونیې ته لاړ او په ۶۴۲ هجري قمري کال په قونیه کې له شمس تبریز سره مخ شو. د شمس معنوي افاداتو پر هغه ژور اغېز وکړ. مولانا له شمس تبریز سره تر لیدو دمخه یو زاهد او عابد سپری و او د دین د اصولو او فروعو پر توضیح او د طالبانو ته پر زده کړه بوخت و. خو له دغه کامل سپري سره یې تر بلدتیا وروسته د وعظ او تدریس مجلسونه پرېښودل او له صافي صوفیانو او اخوان صفا سره همغاړی شو او شعر و شاعري ته یې مخه کړه.

شمس په قونیه کې تر درې کاله اوسېدو وروسته په ۶۴۵ قمري یوه شپه تری تم شو. مولانا د هغه په بېلتون کې سخت وکړېد. تر هغه وروسته یې پر حسام الدین چلپي زړه وتاړه او د هغه په غوښتنه د مثنوي معنوي پر

سید جمال الدین افغاني او د ختيځ او لوېديځ مخامختيا

ليکلو بوخت شو. پر دغه اثر سربېره مولانا په نظم او نثر کې يو شمېر نور ارزښتمن اثار هم ليکلي او په يادگار پرې ايښي دي. د مثنوي معنوي پر گډون، د هغه ديوان شمس او في مافيه د نړۍ له تلپاتې اثارو څخه شمېرل کېږي.

گيزو:

دغه فرانسوي سياستمدار او تاريخ ليکونکی په ۱۷۸۷ ميلادي کال زېږيدلی او په ۱۸۷۴ کې مړ شوی دی. گيزو په ۱۸۲۲ کال کې د سياسي جرمونو په خاطر د اعدام د سزا په اړه يو کتاب وکينډ چې ډير اثر يې وکړ. د ده په نظر په سياسي جرايمو په خاطر اعدام گټور کار نه دی او تاوانونه پېښوي.

فارابي:

ابونصر محمد بن محمد فارابي (په ۸۷۲ ميلادي کې پيدا او په ۹۵۰ ميلادي کې مړ) د اسلامي دنيا د زرین دوران يو ډير لوی مفکر او فيلسوف دی. دی د اوسني قزاقستان په جنوب کې او يا احتمالاً په اوسني افغانستان کې دنيا ته راغی، ډير عمر يې په بغداد کې تير کړ او په دمشق کې وفات شو. ده د ارسطو پر آثارو مهمې شرحې ليکلي او په همدې وجه د معلم ثاني لقب ورکړ شوی دی.

فارابي د خپل وخت په اکثرو علومو کې بې ساری عالم و. په فلسفه،

ریاضي، موسیقي، نجوم، منطق او ځینو نورو علومو کې ستر استاد و. دی په منطق او طبیعاتو کې د ارسطو په لاره روان دی، په اخلاقو او سیاست کې افلاطوني دی او په مابعدالطبیعه کې د فلوطین افکارو ته مایل بلل شوی دی. ده هڅه کړې ده چې د ارسطو او افلاطون افکار د اسلام له توحیدي عقیدې سره همغږي کړي. دی د گڼو او مهمو آثارو څښتن دی او په اسلامي فلسفه کې د یو سر لاري او د خاص مکتب د موسس په سترگه ورته کتل کېږي.

رنان:

فرانسوی مفکر ارنست رنان په ۱۸۲۳ میلادي کال کې وزیږېد او د ځوانۍ په جوش کې یې د مذهب په نسبت خپله دلچسپي له لاسه ورکړه او د لیکوالۍ، فلسفې او تاریخ پسې شو، حال دا چې کورنۍ یې په دې هڅه کې وه چې الهیات زده کړي او کشیش شي.

رنان د ختیځ پېژندنې له څېړنو سره مینه درلوده او تاریخ یې د تجربو سرچینه گڼله. ده له سید سره یوه مناظره راغلې او د سید عظمت او قوت یې ستایلی دی.

محمود طرزي:

محمود طرزي د غلام محمد خان طرزي زوی، په ۱۸۵۶ میلادي کال کې زېږېدلی او په ۱۹۳۳ میلادي کې په استانبول کې وفات شوی دی. طرزي له خپل پلار غلام محمد سره، چې د امیر عبدالرحمن خان له خوا تبعید شو، هند ته لاړ او وروسته له درې کلونو عثمانیې ته لاړ.

طرزي د رسمي کار له پیل نه د مخه په عربي هیوادونو په ځانگړې توگه په سوريه او کوچینۍ اسيا کې څه موده تېره کړې وه او د لويديځ نوی مدنیت او د شام، عثمانیې او د مصر حالات او تحولات یې له نږدې څارلي وو. علامه طرزي یو فاضل شخصیت، لیکوال او شاعر و. هغه په نظم او نثر کې د یو مکتب خاوند بلل کېږي. د امیر حبیب الله خان د سلطنت په موده کې یې د سراج الاخبار او سراج الاطفال په خپرونو، ژباړو او نورو لیکنو لاس پورې کړ او د افغانستان په ادبي او سیاسي چاپیریال کې یې لوی انقلاب او بدلون راووست. علامه طرزي د خپل ویاړلي ژوند په اوږدو کې ۲۸ ټوکه کتابونه کښلي او ژباړلي دي.

علامه طرزي، په ۱۹۱۹ کې د افغانستان د بهرنیو چارو وزیر و. هغه د افغانستان د ژورنالیزم پلار بلل کېږي.

محي الدين انيس:

د غلام محی الدین انیس کورنۍ په اصل کې د غزني د تاریخي ولایت د مقر ولسوالۍ اوسېدونکې وه او په قوم کې جمال خېل و. د هغه نیکه

سید جمال الدین افغاني او د ختیځ او لوېدیځ مخامختیا

چې د سترگو طبیب و، د امیر عبدالرحمن خان په وخت کې مصر ته تبعید شو. انیس په مصر کې لوی شو او په ۱۳۰۲ لمريز کال کې د محمد اسمعیل افندي په هڅونې، چې د طباعتي ماشینونو د پېرېدلو لپاره مصر ته تللی و، افغانستان ته راغی او په هرات کې د دري ادبیاتو پر زده کړې بوخت شو. او د (ندای طلبه معارف یا حقوق ملت) په نوم ناول یې چاپ کړ.

انیس په ۱۳۰۴ لمريز کې کابل ته راغی او په ۱۳۰۶ لمريز کې یې پخپل شخصي لگښت، د انیس ورځپاڼې په خپرولو، چې غازي امان الله خان یې ملاتړ کاوه، لاس پورې کړ. نوموړی د نادرشاه په دوره کې په زندان کې ومړ.

زردښت:

زردښت، چې اصلي نوم یې سپین تومان و، څه باندې درې زره کاله پخوا په اریانا ویجه کې زیږېدلی او همهلته خلکو په پیغمبری منلی و. ده د خلکو د لارښوونې لپاره د اوستا کتاب، چې الهامي کتاب بلل کېږي، وړاندې کړ. په دې کې گاتونه هغه زاړه سرودونه دي، چې پخپله زردښت ویلي دي. د وخت واکمن گرشاسب د ده د دین ملاتړ وکړ.

اقبال لاهوري:

د اردو او دري ژبو لوی شاعر، علامه محمد اقبال لاهوري، د 1873 کال د فبروري په دوه ويستمه، د پنجاب په سيالکوټ کې زېږېدلی دی.

اقبال د پوهنتون په دوره کې د "سر توماس آرنولډ" په هڅونه د غربي مفکورو تر اغېز لاندې راغی او فلسفې ته يې مخه کړه. ده په اروپا کې په فلسفه کې دوکتورا واخيسته. اقبال د افغاني سید په شان د اسلامي ټولني د بيداري هڅه کوله. دی په پاکستان کې ملي شاعر بلل کيږي. اقبال په خپلو شعرونو کې د افغانستان د دوو پاچهانو، شاه امان الله او محمد نادرشاه ډيره ستاينه يې کړې ده. دی سید جمال الدین افغاني او مولانا جلال الدین بلخي ته هم په ډير احترام قايل دی.

شيخ محمد عبده:

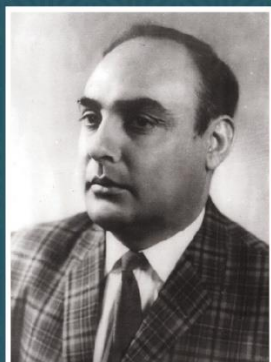
محمد عبده (په ۱۸۴۹ کې پيدا شوی او په ۱۹۰۵ کې وفات شوی) ديني عالم او مفکر و. دی په اسلامي دنيا کې د ديني ريفورميزم يو سرلاری بلل کيږي.

محمد عبده د اسلامي ټولني د ترقي او سوکالي لپاره نظريات وړاندې کړل. ده د مسلمانانو د مختلفو مذهبونو د پيروانو تر منځ په وحدت باندې تاکيد کاوه او د مصر له مسلمانانو څخه يې غوښتل چې د خپل ملک له عيسويانو سره هم ښه روابط ولري. محمد عبده چې له افغاني سید سره پيژندل، د افغاني سید په سپارښتنه يې د عقلي علومو مطالعه پيل کړه. نوموړی د سید له شاگردانو او مخلصانو څخه و.

البرت حوراني:

البرت حبيب حوراني د ۱۹۱۵ کال د مارچ په ۳۱ زېږېدلی او د ۱۹۹۳ کال په جنوري کې يې له دنيا سترگې ټولې کړې دي. هغه د منځني ختيځ يو انگليسي-لبناني تاريخ ليکونکی و. تر ټولو مشهور اثر يې د عربو خلکو تاريخ نومېږي.

د شلمې پېړۍ نوموتی افغان روشنفکر، شاعر، لیکوال او مبارز پوهاند سید بهاءالدین مجروح په ۱۹۸۸ د فبروري په ۱۱مه په پېښور کې ووژل شو. هغه ټيک نوي کاله وړاندې د کونړ د اسمار ولسوالۍ په يوه روحاني کورنۍ کې وزېږېد او په کونړ، کابل او فرانسې کې تر زده‌کړو وروسته يې د شرقي عرفان او حکمت او غربي فلسفې او معاصرو علومو په زده‌کړې کې د بې ساري ښوځ له کبله د خپل عصر يو ځانگړی، ممتاز او عالم شخصيت و.

د پروفیسور مجروح صراحت، روشنفکرانه ژمنتيا، او پراخه انرژي يې شخصيتي ځانگړنې وې، هغه د متعددو قشرونو سره په اړيکه کې يو اغېزناک انسان و.

ښايي د سيد جمال الدين افغاني په اړه ډېر کتابونه ليکل شوي وي، خو د پوهاند مجروح دغه اثر د افغاني سيد د تاريخي نقش او مقام په اړه له ډېرو جهتونو يو کمساری اثر دی او مور ته داسې څه رازده کوي چې د نن د ستونزو په پېژندلو او حل کولو کې ورنه استفاده کولای شو. په دغه اثر کې د سيد د شخصيت مانا او موقعيت د تاريخ په پس منظر او د اوسنۍ نړۍ په تاريخي متن کې تر مطالعې لاندې نيول شوی دی.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**